

نقشه مسائل اجتماعی - فرهنگی شیعیان ایران

بنابر دیدگاه ۶۰ نفر از پژوهشگران دانشگاهی و فعالان اجتماعی - فرهنگی

گزارش راهبردی ۱
اسفند ۱۳۹۹د



گروه بررسی‌های راهبردی میراث
Miras Strategic Studies Unit
لجنة میراث للدراسات الإستراتيجية



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ

قال مولانا امیر المؤمنین (علیه السلام) ثابروا علی صلاح المؤمنین و المتقین غزر الحکم

گزارش راهبردی ۱

نقشه مسائل اجتماعی - فرهنگی شیعیان ایران
بنابر نظر ۶۰ نفر از پژوهشگران دانشگاهی و فعالان اجتماعی - فرهنگی
اسفند ۱۳۹۹

تهیه شده توسط گروه بررسی های راهبردی میراث
(وابسته به انجمن میراث اسلامی)

مدیر گروه: امیرمهدی مناقبی، Managhebi@mssint.com

مدیر پژوهشی: علیرضا رحمانی، Rahmani@mssint.com

همکاران

مصاحبه: محسن امین

پیمایش و تحلیل آماری: سید عباس اسدی مله خان

مرور آثار: هامون سلامتی

ویراستاری: ریحانه عباسی

صفحه آرایی: علی اکبر محمدخانی

اطلاعات تماس

۰۲۱-۲۶۴۰۸۰۴۷

www.mssint.com

Contact@mssint.com



گروه بررسی های راهبردی میراث
Miras Strategic Studies Unit
لجنة میراث للدراسات الاستراتيجية

برای دریافت گزارش ها و اطلاع از فعالیت های گروه می توانید
علاوه بر سایت در شبکه های اجتماعی ما را دنبال کنید:



نسخه صوتی این گزارش را از سایت و صفحات ما
در شبکه های اجتماعی دریافت کنید.

استفاده از مطالب این گزارش با ذکر منبع، بلامانع است.

معرفی گروه

مأموریت گروه بررسی‌های راهبردی میراث، گفت و گو، تحلیل و پژوهش هدفمند پیرامون مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران و تدوین و ترویج راهکارهای جدید برای سیاست‌گذاران، نخبگان و مردم است. ما در این راستا در سایه بهره‌مندی از دانش خبرگان و تجربه‌کنشگران به ارائه پیشنهادات کاربردی در سطح سیاست‌گذاری و مسائل راهبردی خواهیم پرداخت؛ به عبارت دیگر از دل دانش و تجربه، پیشنهادهایی کاربردی برای مسائل راهبردی به دست خواهیم داد.

اهداف ما عبارتند از:

۱. ارائه تصویری روشن از آینده، مسائل و راهکارها؛
۲. افزایش آگاهی عمومی به مسائل راهبردی؛
۳. رایزنی و تلاش در جهت تحقق راهکارهای مطرح شده.

* این گزارش تنها به ترسیم نقشه مسائل می‌پردازد.

بیانیه مسئولیت

گزارش پیش رو بر اساس روش‌های علمی تهیه شده است و ما مسئول کیفیت آن هستیم. شایان ذکر است که محتوای گزارش صرفاً بازتاب نظر جمعی از خبرگان است که الزاماً بیانگر دیدگاه‌های رسمی گروه نمی‌باشد.

تقدیر

از یکایک بزرگواران و یاورانی که ما را در تهیه این گزارش همراهی و هم‌یاری کردند، کمال تقدیر و تشکر را داریم؛ مصاحبه‌شوندگان گرانقدر، شرکت‌کنندگان در پیمایش، مشاوران حامی، واسطه‌های ارزشمند ارتباطی و حامیان مالی نیکوکار.

تقاضا

از جمله اهداف این گزارش، توسعه گفت و گو پیرامون مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران است. از مخاطبان محترم صمیمانه خواستاریم نقدها و نظرات خود را پیرامون محتوای این پژوهش با ما و سایر علاقه‌مندان به صورت عمومی به اشتراک بگذارند. نقد این گزارش از بهترین بازخوردها برای ما خواهد بود.

فهرست

- گزارش در یک نگاه..... ۶
- مقدمه..... ۸
- چرا نقشه مسائل شیعیان ایران؟
- تعریف مفاهیم

- گزارش مسائل..... ۱۴
- ۱. چالش‌های حکمرانی
- ۲. چالش‌های مدرنیته
- ۳. چالش‌های روحانیت، مرجعیت و فقه شیعه
- ۴. چالش‌های اقتصادی و معیشتی
- ۵. چالش‌های نظام آموزشی
- ۶. چالش‌های تغییر الگوهای هنجاری - ارزشی
- ۷. چالش‌های دین‌داری
- ۸. چالش مواجهه شیعیان با سایرین
- ۹. چالش‌های جمعیتی

- پیش‌رو..... ۳۹
- روش تحقیق..... ۴۰
- پیشنهادهای پژوهشی..... ۴۲
- منابع..... ۴۳

گزارش در یک نگاه

گروه بررسی‌های راهبردی میراث با تکیه بر دانش خبرگان نقشه‌ای از مسائل اجتماعی-فرهنگی شیعیان ایران ترسیم کرده است. در این مسیر از مشارکت روشمند ۶۰ نفر از پژوهشگران دانشگاهی و فعالان اجتماعی-فرهنگی کشور استفاده شده است. همچنین پژوهش‌ها و داده‌های مرتبط نیز مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

مسائل اجتماعی-فرهنگی شیعیان ایران به ترتیب اولویت بدین قرار است:

۱ چالش‌های حکمرانی

آمیختگی نهاد دین با سیاست و ضعف حکمرانی، آسیب‌های متنوعی بر پیکره مسائل اجتماعی-فرهنگی شیعیان در ایران وارد کرده است که این امر موجب بدبینی به نهاد دین شده است.

۲ چالش‌های مدرنیته

ناتوانی شیعیان ایران برای هماهنگی و مواجهه صحیح با جریان‌های پرسرعت جهانی، یکی از مهم‌ترین علت‌های آسیب در این حوزه ارزیابی شده است. ناهماهنگی نسل جدید با نظام ارزشی و هنجاری قرائت رسمی تشیع از دیگر آسیب‌های مهم این حوزه است.

۳ چالش‌های روحانیت، مرجعیت و فقه شیعه

مشروعیت و پایگاه اجتماعی روحانیت طی چند دهه گذشته دچار آسیب شده است؛ از جمله مسائل این حیطه می‌توان به این موارد اشاره کرد: ضعف ساختاری حوزه‌های علمیه در تربیت طلاب، رابطه روحانیت با حکومت، ضعف نهاد مرجعیت در مواجهه با مسائل اجتماعی-فرهنگی.



۴

چالش‌های اقتصادی و معیشتی

شرایط نامناسب اقتصادی به بروز برخی آسیب‌های اجتماعی- فرهنگی منجر شده و به فردی شدن دینداری در جامعه دامن زده است. از سوی دیگر، عدم توجه کافی و مؤثر نهاد دین به مسائل اقتصادی و معیشتی نیز موجب دور شدن بخشی از جامعه از گفتمان دینی شده است.

۵

چالش‌های نظام آموزشی

ضعف ساختار آموزشی (به صورت عام) و ناکارآمدی آموزش مفاهیم دینی (به صورت خاص) از چالش‌های شیعیان در ایران است. روزآمد نبودن نظام آموزشی در مواجهه با نیازهای جدید از مسائل مهم این عرصه است. ناکارآمدی نظام یاد شده به ضعف دانش و مهارت در نسل‌های بعدی شیعیان منجر شده است که آسیب‌های مهم اجتماعی- فرهنگی را در پی خواهد داشت.

۶

چالش‌های تغییر الگوهای هنجاری- ارزشی

کم رنگ شدن چهارچوب‌های دینی در زندگی اجتماعی و روزمره از مسائل این عرصه است؛ برای مثال می‌توان به کاهش همبستگی و مسئولیت اجتماعی در میان شیعیان و تغییر در الگوهای سبک زندگی اشاره کرد.

۷

چالش‌های دین‌داری

در این زمینه خبرگان بیشتر بر سه مسئله تأکید کرده‌اند: توجه نامتوازن به وجوه مختلف دین‌داری؛ نظیر تمرکز زیاد بر مناسک و اهمال جنبه‌های دیگر، ضعیف شدن ساحت معرفتی- تعقلی و ضعف باورهای دینی.

۸

چالش مواجهه شیعیان با سایرین

نپذیرفتن تکثر در ساحت اندیشه و عمل، یکی از مسائل شیعیان ایران است. این مسئله در مواردی به کاهش مدارا، بروز خشونت و واکنش‌های تند منجر شده است که از منظر خبرگان آسیب زاست.

۹

چالش‌های جمعیتی

مسئله جمعیت، از دیگر مسائل مورد توجه خبرگان است. برخی با توجه به ظرفیت‌های زیستی کشور با کاهش جمعیت موافق‌اند و برخی دیگر با در نظر داشتن تأثیر جمعیت در رشد اقتصادی و مسائل امنیتی و به منظور جلوگیری از پیری جامعه بر افزایش آن تأکید دارند. بنابر باور برخی کارشناسان، این مسئله در آینده تشیع مؤثر خواهد بود.

مقدمه

گزارش پیش رو تلاشی است در جهت تبیین نگاهی کارشناسانه و علمی به مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران. هدف گزارش کمک به فرآیند تصمیم‌سازی کنشگران اجتماعی- فرهنگی و رهبران نهاد دین^۱ در ایران می‌باشد. این گزارش صرفاً به ارائه تصویری از مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران می‌پردازد و در مقام ارائه راهبرد و راهکار نیست.

یکی از اهداف این گزارش، برجسته سازی چالش‌های مهمی است که به حضور مؤثر و مفید نهاد دین و فعالان مذهبی نیازمند است. به نظر می‌رسد نهاد دین و کنشگرانی که با انگیزه‌های مذهبی به فعالیت مشغول‌اند، می‌بایست توجه بیشتری به برخی مسائل اجتماعی- فرهنگی تأثیرگذار بر آینده شیعیان داشته باشند. گویی پرداختن به برخی مسائل، خارج از حیطه «فعالیت مذهبی» به شمار می‌آید. بی‌شک کم توجهی به چالش‌های امروز شیعیان، تبعات منفی برای آینده آنها در پی خواهد داشت.

سؤال مهمی که پس از این گزارش باید به آن پرداخته شود، چگونگی ترسیم نقشه راه و ارائه راهکار برای حل این مسائل است. در این راستا می‌بایست فعالیت‌های دقیق و روشمندی با بهره‌مندی از دانش خبرگان و تجربه فعالان صورت گیرد تا به راهکارهای عملیاتی و مؤثری دست یافت. این راهکارها می‌توانند ناظر بر فعالیت‌های نهاد دین باشند یا پیشنهادهایی برای اصلاح حکمرانی در مسائل مربوط داشته باشند.

۱. مقصود از نهاد دین کلیه ساختارها و سازمان‌هایی است که به تولید و رواج معرفت دینی و کنش‌های مرتبط با آن می‌پردازند.



یکی از اهداف این گزارش، برجسته‌سازی چالش‌های مهمی است که به حضور مؤثر و مفید نهاد دین و فعالان مذهبی نیازمند است.

بنای این گزارش بر اختصار است. پژوهشگران جهت بررسی جزئیات و کسب اطلاعات بیشتر می‌توانند به «گزارش علمی نقشه مسائل اجتماعی و فرهنگی شیعیان ایران» مراجعه کنند. این گزارش در سایت گروه^۳ در دسترس می‌باشد.

اطلاعات گزارش پیش رو نمی‌تواند به تنهایی مبنای تصمیم‌گیری برای فعالیت کنشگران باشد. در کنار اهمیت مسائل، عوامل دیگری همچون منابع انسانی، دانش، منابع مادی، ارتباطات و ... را می‌بایست در نظر داشت.

فارغ از موافقت یا عدم موافقت با واقع‌نمایی این گزارش نسبت به مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران و اولویت بندی آنها، باید به این نکته توجه داشت که این گزارش، انعکاس تصویر ذهنی جمعی از خبرگان در مسائل یاد شده می‌باشد. از این منظر نیز گزارش برای کنشگران و سیاست‌گذاران مسائل اجتماعی- فرهنگی قابل توجه خواهد بود.

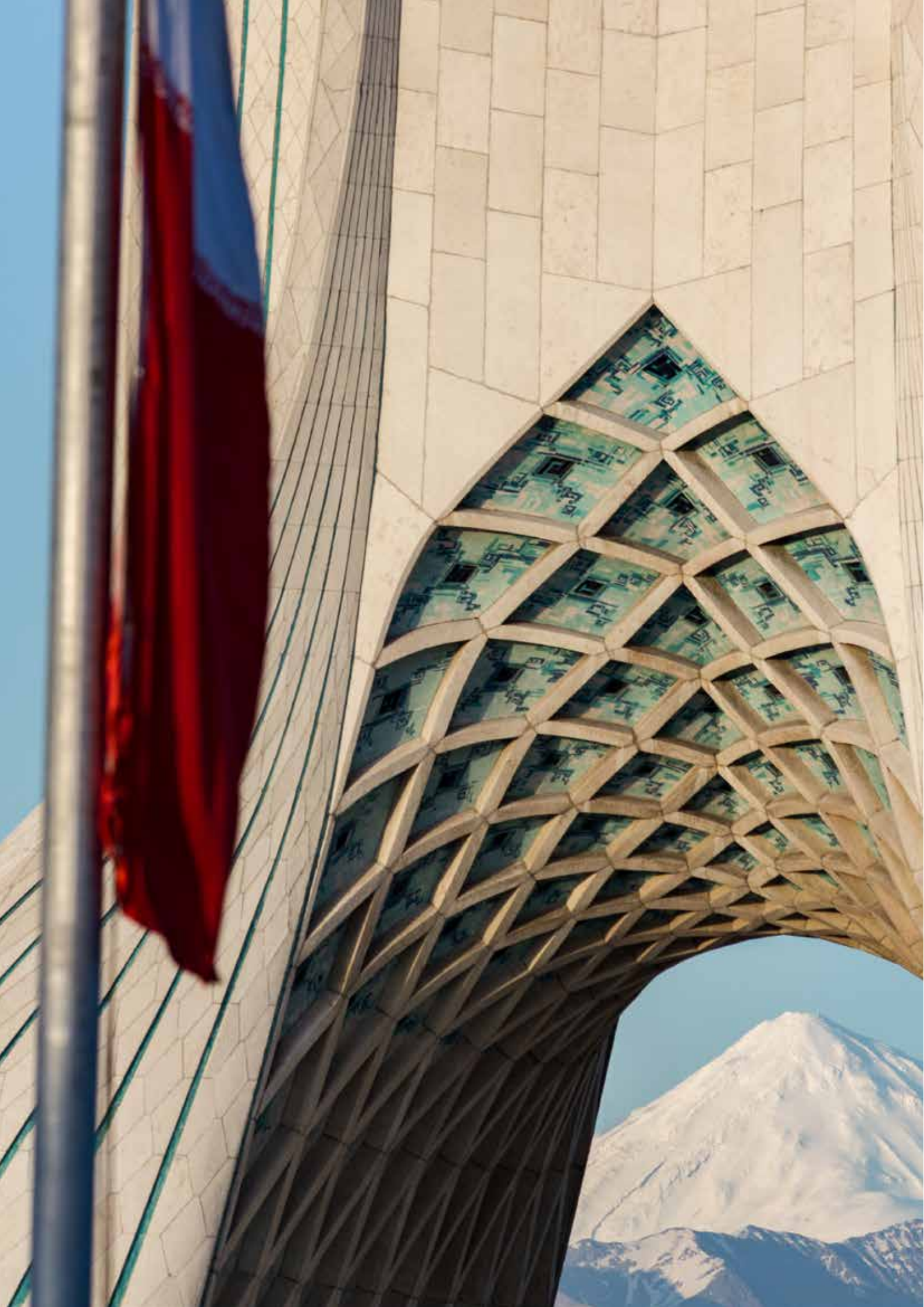
در دنیای امروز این مهم در مراکزی با عنوان اندیشکده^۲ و با روش‌های مشخص و آزموده انجام می‌شود. متأسفانه با وجود فعالیت‌های گسترده اجتماعی- فرهنگی شیعیان در دنیا، هنوز خلأ حضور اندیشکده‌ها برای مشاوره و تصمیم‌سازی در راستای حل مسائل شیعیان به وضوح احساس می‌شود.

«نقشه مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران» بر اساس دانش ۶۰ نفر از پژوهشگران دانشگاهی و فعالان مسائل اجتماعی- فرهنگی در ایران تهیه شده است که برای اختصار در این گزارش به ایشان «خبرگان» گفته می‌شود. این افراد بنا بر تجربیات و دانش خود تحلیل‌هایی انجام داده و مسائل را بررسی کرده‌اند. در کنار استفاده از دیدگاه خبرگان، انجام پیمایش گسترده برای دستیابی به نظرات توده مردم در مسائلی که با آن مواجه‌اند نیز دارای اهمیت بسزایی می‌باشد. دیدگاه این دو دسته می‌تواند مکمل یکدیگر باشد و هرکدام بازتاب بخشی از واقعیت است. در این گزارش تلاش شده است که با رجوع به پیمایش‌های انجام شده، نظرات مردم نیز تا حد امکان بررسی شود و در کنار تحلیل نخبگان قرار گیرد.

لازم به ذکر است این گزارش بیانگر دیدگاه همه خبرگان نیست و فقط بر اساس مشارکت روشمند ۶۰ نفر از خبرگان تهیه شده است. در انتخاب مشارکت‌کنندگان تلاش شده است تا حد امکان از همه جریان‌های فکری استفاده شود تا گزارش از جامعیت مناسبی برخوردار باشد.

۲. Think tank

۳. <https://mssinst.com>



چرا نقشه مسائل شیعیان ایران؟

آینده ایران و تشیع، پیوند بسیار عمیقی با یکدیگر دارند. مسائل شیعیان ایران که اکثریت ساکنان این مرز و بوم اند، علاوه بر اهمیت ملی آن، مسئله‌ای حیاتی برای آینده تشیع محسوب می‌شود. حجم بسیاری از کنش‌های اجتماعی- فرهنگی و سرمایه‌های در گردش امور خیریه و عام‌المنفعه در ایران با انگیزه‌ها و اهدافی شیعی در جریان است که بی‌شک نحوه جهت‌گیری این اقدامات برای آینده تشیع و ایران حائز اهمیت خواهد بود.

طی دهه‌های اخیر، ورود نهاد دین به جایگاه حکومت‌داری در ایران، تحولات سریع فرهنگی متأثر از جهانی شدن و ره‌آوردهای فراوان تجدد، مختصات مسائل اجتماعی- فرهنگی را بیش از پیش پیچیده کرده است. این پیچیدگی و چند بعدی شدن مسائل، خلأ ترسیم نقشه مسائل را بیشتر نمایان می‌کند؛ چرا که دستیابی به نقشه راه مناسب و منطبق با واقعیت، پس از پرداختن به این مهم، ممکن خواهد شد.

بی‌شک، فعالان مؤثر کشور از کنشگران خرد گرفته تا بالاترین مراتب سیاست‌گذاری و رهبران دینی به وجود چنین نقشه‌ای از مسائل نیازمندند؛ در حالی که تا کنون اقدام مؤثری در این راستا صورت نگرفته است و ادبیات رایجی در این زمینه موجود نیست.

توجه به این نکته ضروری است که چنانچه نگاه دقیق و جامع، همراه با اولویت‌دهی وجود نداشته باشد، نه تنها برخی اقدامات به حل مسائل کمکی نخواهد کرد، بلکه بر شدت آسیب‌ها خواهد افزود. یکی از آسیب‌های رایج در این زمینه، تشخیص ندادن مسائل اصلی از فرعی و علت‌ها از معلول‌هاست. متأسفانه طی دهه‌های گذشته شاهد رویدادهای ناگوار فراوانی از این دست بوده‌ایم؛ لذا بر ماست که برای کاهش آسیب‌ها و اعتلای ایران و تشیع، اقدامات خود را بر آگاهی و دانش استوار نماییم.

تعریف مفاهیم

مسئله اجتماعی - فرهنگی

اگرچه تعاریف متعددی برای مسئله اجتماعی - فرهنگی ارائه شده است، می‌توان در این زمینه به حدّ مشترکی از تعاریف استناد کرد. در تعریف مسئله اجتماعی چنین بیان می‌شود: وضعیت اظهارشده‌ای که با ارزش‌های شمار قابل توجهی از مردم مغایرت دارد و مردم معتقدند باید برای تغییر آن وضعیت، اقدام کرد. چند وجه مهم مسئله اجتماعی در این تعریف لحاظ شده است:

۱. اظهارشدگی (به معنای داشتن بروز و ظهور)؛

۲. مغایرت ارزشی؛

۳. شمار مهمی از مردم (که لزوماً به معنای اکثریت مردم نیست)؛

۴. باور به لزوم اقدام برای اصلاح.

در خصوص قید فرهنگی نیز می‌توان به دو جهت منشأ مسئله و نقطه اثرگذاری آن اشاره کرد؛ به این معنا که مسئله‌ای اجتماعی - فرهنگی است که در ساحت ایجاد مسئله، تحت تأثیر ساز و کارهای فرهنگی خاصی ایجاد شده است یا نقطه اثرگذاری آن بر ساحت فرهنگ (اعتقادات، ارزش‌ها و هنجارهای زندگی روزمره) متمرکز است؛ هرچند که منشأ پیدایش آن لزوماً فرهنگی نباشد.

شاخص مسائل شیعیان ایران

در این گزارش، تمامی افرادی که خود را شیعه دوازده امامی می‌دانند - با هر رویکرد و عملکردی که دارند - به عنوان شیعه به حساب می‌آیند.

برای شاخص تعریف مسائل اجتماعی - فرهنگی شیعیان ایران، دیدگاه‌های متفاوتی مطرح می‌شود. به عنوان نمونه می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

■ آنچه برای تعداد قابل توجهی از شیعیان ایران مسئله باشد

در این رویکرد می‌بایست بررسی کرد که به صورت آماری شیعیان با چه مسائلی مواجه‌اند. با توجه به اینکه اکثریت جامعه ایران از شیعیان متشکل است، به

نظر می‌رسد تفاوت چشمگیری بین مسائل ایرانیان و شیعیان ایران وجود نداشته باشد؛ برای نمونه: آسیب‌های نهاد خانواده، افزایش بیکاری، افزایش حاشیه‌نشینی.

■ آنچه بقا و اعتلای تشیع در گرو آن باشد

در این شاخص، بازتولید تفکر شیعی و به بیانی دیگر، ادامه حیات تشیع حائز اهمیت است. از دیگر مسائل مهم در این رویکرد، اعتلای تشیع در امتداد تاریخ است؛ برای مثال: تغییر نظام باورها در جوانان، تغییر الگوی سبک زندگی دینی.

■ آنچه از منظر درون دینی به عنوان مسئله تعریف شده باشد

در این راستا می‌توان بر اساس آیات و روایات، نظام ارزشی و اولویت دهی به دست آورد که مؤمنان بتوانند بر اساس آن، اهم مسائل اجتماعی - فرهنگی را شناسایی کنند؛ نظیر: کاهش تقوا در عرصه اجتماعی، ضعف فرهنگ انتظار، فقر اقتصادی.

■ آن دسته از مسائل اجتماعی - فرهنگی که ناظر به مسئله دین (تشیع) یا برخاسته از آن باشد

در این رویکرد مسائلی مورد توجه قرار می‌گیرد که بر جنبه دین‌داری و دین‌ورزی شیعیان ناظر است؛ برای مثال: تغییر الگوی حجاب، افزایش کمی مناسک و آئین‌ها.

هرکدام از این رویکردها برای نیاز خاصی مورد استفاده قرار خواهند گرفت و انتخاب یکی به منزله ناصواب بودن دیگری نیست. این گزارش، حاصل اندیشه تعدادی از خبرگان دانشگاهی، حوزوی و فعالان میدانی است که هرکدام با اتخاذ رویکرد خاص خود به تحلیل مسائل پرداخته‌اند. چنانچه در ادامه از نظر خواهد گذشت، ما در این گزارش از برآیند کلی دیدگاه‌ها استفاده کرده‌ایم و محدود به یکی از این شاخص‌ها نبوده‌ایم؛ چرا که عنوان دیگر این گزارش، «تصویر ذهنی خبرگان از مسائل اجتماعی - فرهنگی شیعیان ایران» است که برای این مهم، نیازی به محدود شدن به یک شاخص نیست.

روند تهیه گزارش

نقشه مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران از لحاظ ساختاری از سه بخش عمده تشکیل شده است که هر یک از آنها به طریق متفاوتی گردآوری و مورد تحلیل قرار گرفته اند:

بخش اول: که ماهیتی اکتشافی دارد، بر اساس مصاحبه با ۱۹ نفر از خبرگان به منظور دستیابی به تصویر ذهنی ایشان از منظومه مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران انجام شده است.

اسامی مصاحبه شونده‌گان به ترتیب الفبا و با حذف عناوین:

پژوهشگران دانشگاهی: محمدرضا پویانفر، علی جعفری، سید جواد حسینی، جبار رحمانی، مهدی سلیمانی، احمد شکرچی، ریحانه صارمی، محسن صبوریان، علی اشرف فتحی، محسن حسام مظاهری، مسلم نادعلی زاده. فعالان اجتماعی و فرهنگی: سید عبدالحمید ابطحی، اسماعیل آذری، مجید تفرشی، نسیم صادقی، حسن طارمی راد، محمدحسین قدوسی، محمدحسین معینی، حمیدرضا مقصودی.

بخش دوم: بررسی اطلاعات و پژوهش‌های مرتبط با محورهای موضوعی مورد بحث در نقشه مسائل.

بخش سوم: پیمایشی که در جامعه گسترده تری از خبرگان به منظور سنجش اولویت مسائل انجام شده است.

جهت کسب اطلاعات بیشتر از جزئیات پژوهشی به بخش روش تحقیق در انتهای این گزارش و گزارش علمی نقشه مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران^۴ مراجعه نمایید.

۴. گزارش علمی بر روی سایت گروه بررسی‌های راهبردی میراث در دسترس می‌باشد.

گزارش مسائل

در این قسمت از گزارش به ارائه نتایج نقشه مسائل اجتماعی - فرهنگی شیعیان ایران می‌پردازیم. نحوه ارائه اطلاعات در این قسمت بر اساس سه بخش اصلی مطرح شده در پروژه خواهد بود. روش ارائه به این صورت است که ذیل هر یک از موضوعات به نتایج و خروجی‌های حاصل از مصاحبه‌ها، پیمایش خبرگان و بررسی پژوهش‌های انجام شده خواهیم پرداخت. در قسمت بررسی پژوهش‌های انجام شده به منتخبی از دستاوردها و نتایج پژوهش‌های موجود اشاره می‌شود. شایان ذکر است که ترتیب طرح مسائل بر اساس اولویت دهی خبرگان در پیمایش است.

چالش‌های حکمرانی

۱



روح تعالی روح توافق و ستاد کارایی باید
بر حاکمیت و حاکمیت باشد

ان الله ياترككم ان تؤذوا الأمانات إلى أهلها
فإنه من أمانة الله ما لا يرد عليه حساب

چالش‌های حکمرانی

مصاحبه با خبرگان

پیوند حکومت با دین در ایران مسئله‌ای است که از زوایای مختلف مورد توجه خبرگان بوده است. از منظر اکثریت ایشان پیوند مذکور آسیب‌های متنوع اجتماعی- فرهنگی را برای شیعیان ایران به همراه داشته است. در این زمینه، ضعف‌های حکمرانی از سوی نهاد قدرت به بدبینی نسبت به دین منجر شده است. رویکرد تمامیت‌خواه و تک‌رزدا در بدنه حکومت از دیگر آسیب‌های برآمده از این حوزه است. از میان رفتن ظرفیت‌ها و قدرت‌های گفتمان دینی به واسطه کژکارکردهای نهاد حکومت، یکی از مهمترین آسیب‌های مورد اشاره خبرگان است.

برخی از ایشان بر این باورند که شاهد شکل‌گیری جریان‌هایی هستیم که در بدنه مذهبی جامعه، خود را از حکومت دینی جدا می‌کنند و می‌توان در آینده نه‌چندان دور شاهد رشد و گسترش چنین جریان‌هایی بود.

پیمایش خبرگان^۵

مقوله چالش‌های حکمرانی در پیمایش خبرگان با اخذ میانگین ۴,۳۹ از ۵، بیشترین امتیاز را در عرصه

اهمیت مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران به خود اختصاص داده است.

در پرسشنامه خبرگان، سه گویه^۶ به مقوله پیوند دین و حاکمیت اختصاص داده شده است که پاسخگویان در طیفی از مخالفت کامل تا موافقت کامل (۱ تا ۷) به این سه گویه پاسخ گفته‌اند. این سه گویه به ترتیب عبارتند از:

گویه «پیوند دین و حکومت پس از انقلاب اسلامی به افزایش بدبینی و سلب اعتماد عمومی به نهاد دین منجر شده است»، با اخذ میانگین ۵,۹۵ از ۷ دارای بیشترین میزان از موافقت است. (نمودار ۱)

در گویه «به نظر می‌رسد خروج حکومت از حوزه دین و واگذاری آن به عرصه عمومی جامعه، راه برون‌رفت از مشکلات امروزی باشد»، میانگین امتیاز کسب شده، معادل ۵,۲۲ است که اگرچه در مقایسه با دو گویه دیگر، مقدار کمتری را به خود اختصاص داده است؛ اما همچنان نشان از غلبه موافقت با این گویه از سوی پاسخگویان دارد. (نمودار ۲)

گویه «تمامیت‌خواهی حکومت دینی در ایران به تضعیف ظرفیت‌های اجتماعی- فرهنگی شیعیان در ایران منجر شده است» نیز با میانگین ۵,۷۱ در رتبه دوم قرار می‌گیرد. (نمودار ۳)

بررسی پژوهش‌های انجام شده^۷

موضوع چالش‌های حکمرانی از جمله موضوعاتی است که به دلایل مختلفی از پشتوانه پژوهشی چندان مفصلی برخوردار نیست. در این زمینه می‌توان بیشتر به مطالب تحلیلی و نظری اشاره کرد تا پژوهش‌های میدانی. در عین حال، برخی از پژوهش‌های میدانی انجام شده توسط نهادها و سازمان‌های دولتی به موضوع حکومت و موارد پیرامونی آن پرداخته‌اند که توجه خاصی به مسائل اجتماعی- فرهنگی ندارد. نکات برخی پژوهش‌های انجام شده این حوزه به قرار ذیل است:

■ تأثیر منفی حکومت دینی بر اعتماد به نهادهای دینی؛

■ سیاست زدگی حوزه‌های فرهنگی، مانند آموزش؛

■ عملکرد ناموفق حکومت دینی و به تبع آن، کاهش اعتماد به دین (شجاعی زند، ۱۳۹۱)؛

■ حرکت فضای جامعه دینی به سمت حاکمیت زدایی و مردمی شدن هرچه بیشتر در آینده؛

■ ادامه پیوند دین و حکومت به دلیل ماهیت جمهوری اسلامی و تداوم پیوند با حوزه‌های علمیه (دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۷)؛

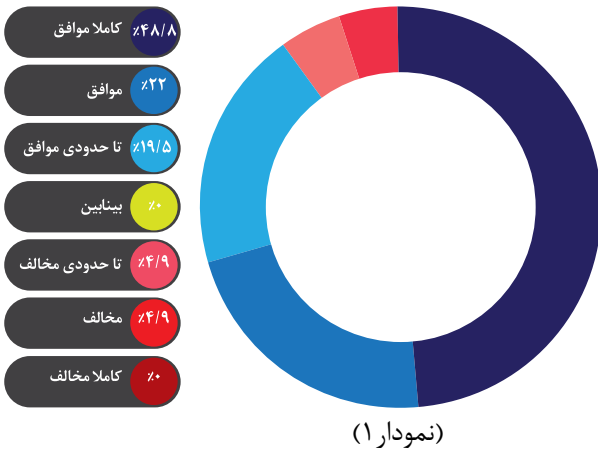
■ علی‌رغم حفظ جنبه دینی در عرصه اجتماعی و سیاسی ایران، دین در آینده به سمت حوزه فردی در مقابل حوزه اجتماعی خواهد رفت (موسسه کارنگی، ۲۰۱۲)؛

■ ۶۶ درصد از ایرانیان معتقدند که شخصیت‌های دینی باید تا حد زیادی (۴۰ درصد) یا تا حدی (۲۶ درصد) در سیاست تأثیرگذار باشند (Pew Research Center, 2018)

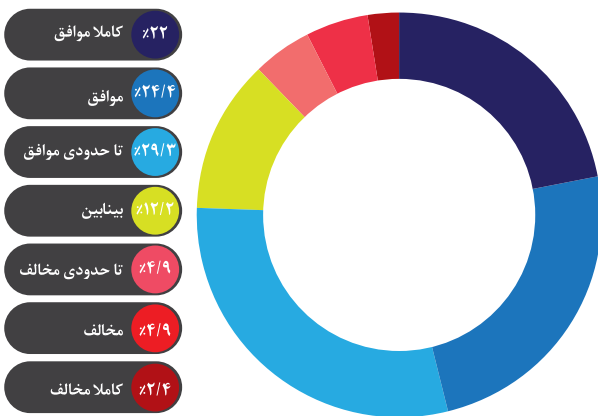
۵. جزئیات پیمایش در «گزارش علمی نقشه مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان ایران» بر روی سایت گروه بررسی‌های راهبردی میراث در دسترس می‌باشد.

۶. گوینه در اصطلاح به پرسشی اطلاق می‌شود که در یک پرسشنامه برای سنجش یک متغیر به کار می‌رود.

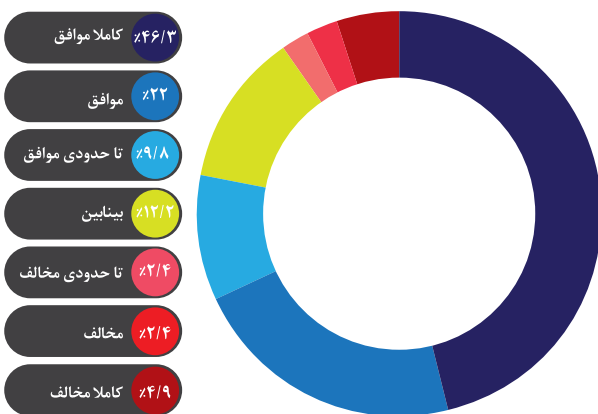
۷. اطلاعات کامل مرور آثار در «گزارش علمی نقشه مسائل اجتماعی فرهنگی شیعیان ایران» بر روی سایت گروه بررسی‌های راهبردی میراث در دسترس می‌باشد.



(نمودار ۱)



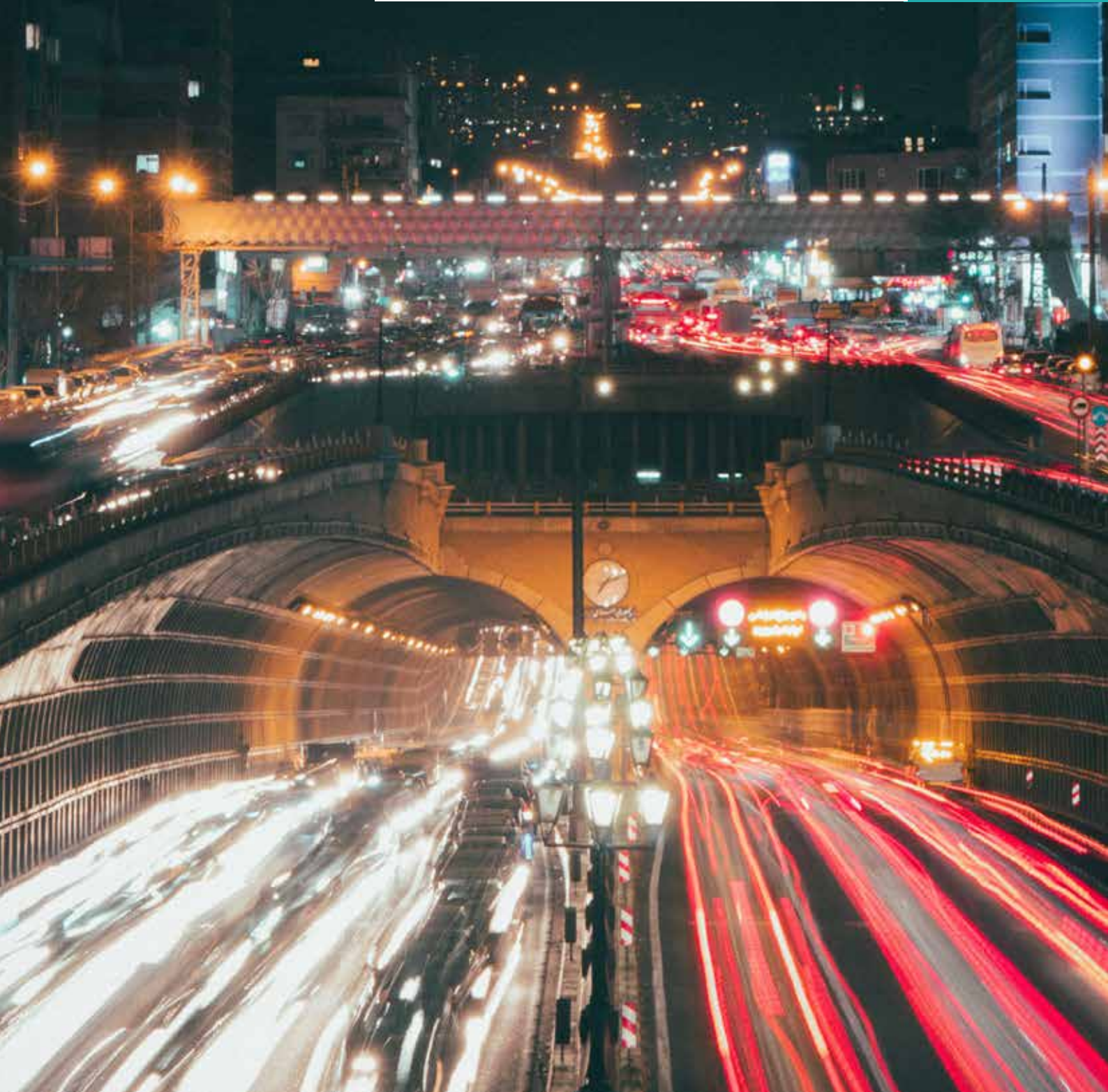
(نمودار ۲)



(نمودار ۳)

چالش‌های مدرنیته

۲



چالش‌های مدرنیته

مصاحبه با خبرگان

کاهش ظرفیت‌های اندیشه‌ای در نسل‌های جدید، سطحی شدن و تغییر ارزش‌های اساسی این نسل در مواجهه با دین از مواردی است که خبرگان به آن اشاره کرده‌اند. البته این شکاف علاوه بر تهدیدهای مذکور از نظر برخی واجد فرصت‌ها و ظرفیت‌های رشد برای نسل جدید نیز هست که باید به آنها توجه بیشتری شود.

پیمایش خبرگان

مقوله چالش‌های مدرنیته بر اساس آرای خبرگان با امتیاز ۴,۲۴ از ۵ در رتبه دوم اهمیت قرار گرفته است. پرسش‌های این محور شامل دو گویه است که در ادامه به تشریح آنها می‌پردازیم:

پاسخ خبرگان به گویه «تغییرات پرسرعت مدرنیته در زمینه‌های مختلف، همچون فناوری‌های رسانه‌ای و ارتباطی و تحولات ناشی از آن به شکل‌گیری مسائل اجتماعی- فرهنگی زیادی برای شیعیان ایران منجر شده است»، در قالب نمودار رو به رو نمایش داده شده

در نظر برخی خبرگان، مدرنیته و تأثیر آن بر نحوه زندگی از عوامل مسئله ساز برای شیعیان ایران به حساب می‌آید. رشد و گسترش بسترهای ارتباطی و فناورانه، مواجهه شیعیان با جامعه جهانی، سکولار شدن زیست اجتماعی در جهان مدرن، روابط بین‌المللی در عرصه‌های مختلف زندگی، ناتوانی شیعیان ایران در همگام شدن با شیوه‌های نوین تعامل با جهان و عدم هماهنگی نهادهای دینی با تحولات جهان مدرن مواردی هستند که نقش بسزایی در ایجاد مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران ایفا می‌کنند. بنابراین تحلیل، آسیب‌شناسی در این حوزه به ناتوانی شیعیان ایران برای هماهنگی و مواجهه صحیح با جریان‌های پرسرعت جهانی باز می‌گردد.

در همین راستا، مسئله گسست نسلی از سوی خبرگان، مسئله‌ای کلیدی معرفی می‌شود. در اینجا مقصود از گسست نسلی، ناهماهنگی نسل‌های جدید با نظام‌های ارزشی و هنجاری قرائت رسمی تشیع می‌باشد که به دلیل تحولات پرسرعت جهان مدرن به وجود آمده است.

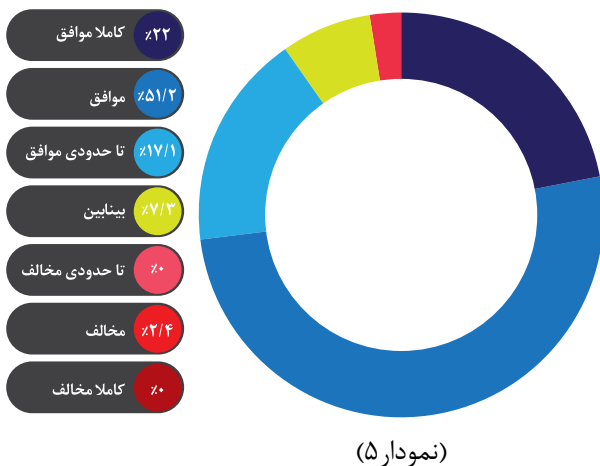
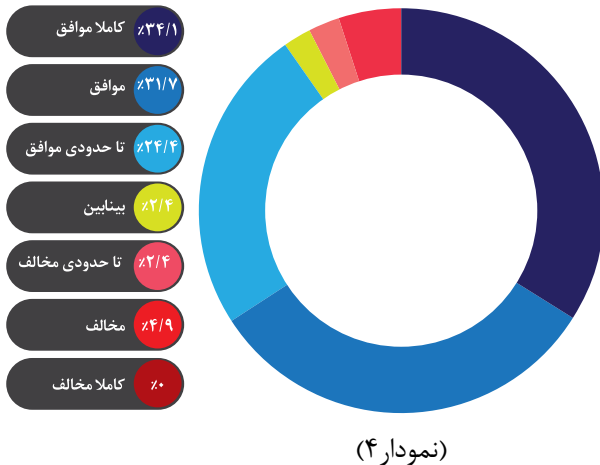
است. میانگین امتیاز این سؤال، معادل ۵,۷۸ از ۷ است. (نمودار ۴)

همچنین در پاسخ به گویه «توانی از پاسخ‌گویی الگوی موجود زندگی شیعی در مواجهه با نیازهای زندگی مدرن، یکی از مهم‌ترین مسائل شیعیان ایران است»، میانگین امتیاز، معادل ۵,۸ می‌باشد و توزیع پاسخ‌ها مطابق با نمودار است. (نمودار ۵)

بررسی پژوهش‌های انجام شده

در محور چالش‌های مدرنیته با تنوع نسبتاً زیادی از موضوعات مواجه ایم. در بخش بررسی پژوهش‌های انجام شده به مسائل گوناگونی که در پیوند با مدرنیته و ابعاد آن پدید آمده‌اند، خواهیم پرداخت:

- شکاف نسلی در عرصه هنجارها و رفتارها و وفای نسبی در عرصه ارزش‌ها و عقاید؛
- افزایش میزان شکاف در نسل‌های جدیدتر در مقایسه با نسل‌های پیشین (نصرآبادی و عبداللهی، ۱۳۹۳)؛
- شکاف نسلی به عنوان عاملی اثرگذار در مسیر توسعه کشور؛
- اثرگذاری تقابل سه نهاد خانواده، دین و دولت در تولید شکاف نسلی (مقتدایی، ۱۳۹۷)؛
- تأثیرپذیری دین از روند جهانی شدن و پرسش از مفاهیم دینی بر این اساس؛
- افزایش ارتباطات متقابل دین و فرهنگ در عرصه جهانی؛
- رشد دین‌های محلی و ظهور افراطی‌گری شیعی و سنتی در منطقه؛
- ظهور بحران‌های ناشی از غلبه اخلاق مادی و پیدایش بحران هویت و معنا (قراملکی، ۱۳۹۴)؛
- تأثیرپذیری معنادار ابعاد عاطفی، اعتقادی و مناسکی از روندهای جهانی (نوبخت، ۱۳۸۷)؛
- حرکت به سمت دین‌داری شخصی، تحت تأثیر رویکردهای جهانی (دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۷)؛
- تأثیرپذیری نسل جوان ایران از فضای مدرن و جهانی و تلاش نهاد دین برای حفظ نسل جوان (CFR, 2019).





چالش‌های روحانیت،
مرجعیت و فقه شیعه

۳

چالش‌های روحانیت، مرجعیت و فقه شیعه

۳

مصاحبه با خبرگان

روحانیت شیعه که یکی از مهم‌ترین نقش‌آفرینان نهاد دین در جامعه ایران است، از جهات متنوعی مورد توجه خبرگان قرار گرفته است. مسئله کاهش معنادار مشروعیت روحانیت در جامعه و از دست رفتن پایگاه اجتماعی آن از جمله مسائل درخور توجه است. همچنین رشد کمی روحانیت در کنار کاهش رشد کیفی آن برای این نهاد به طور جدی مسئله‌ساز شده است. طبق داده‌های به دست آمده از مصاحبه‌ها، برخی از آسیب‌ها در این زمینه به ساختار حوزه‌های علمیه باز می‌گردد که با حرکت به سمت شیوه‌های دیوان‌سالار از کیفیت آموزش و تربیت نیرو در آنها کاسته شده است. افزون بر این، پیوند روحانیت با قدرت در سال‌های پس از انقلاب نیز به کاهش اعتماد عمومی به این قشر منجر شده است. برخی از خبرگان بر این باورند که در آینده با روند بسیار گسترده‌تری از به حاشیه رفتن علمای دینی در سطح جامعه مواجه خواهیم بود.

مردمی شدن روحانیت، فاصله گرفتن آن از نهاد قدرت و همسو شدن این قشر با معیارهای مورد تأیید روحانیت در ساحت عمل، راه‌های برون رفت روحانیت از این وضعیت برشمرده شده است.

از منظر خبرگان مورد مصاحبه، مرجعیت تقلید شیعه، جایگاه کلیدی و محوری خود را در مقایسه با گذشته از دست داده و در سیری نزولی قرار گرفته است. بر طبق

این نظرگاه، بخشی از این مسئله به سطح توانایی و روش عملکرد برخی از مراجع تقلید در عرصه عمومی باز می‌گردد که در مقایسه با پیشینیان خود، فاقد کارکردهای اساسی مرجعیت در سطح جامعه‌اند. بخش دیگر نیز متوجه مقلدان و تحولاتی است که در ماهیت دین‌داری آنان به وقوع پیوسته است. همچنین، کاهش انسجام اجتماعی و کاهش رواداری بین جریان‌های شیعی از ثمرات تضعیف جایگاه مرجعیت در بین شیعیان ایران دانسته شده است.

اگرچه برخی خبرگان به کارآمدی فقه موجود معتقدند؛ اما برخی دیگر به عدم هماهنگی فقه و مسائل روز قائل‌اند. بنا بر نظر گروه اخیر، نگاه فقه موجود به بسیاری از مسائل، تک بعدی است و هماهنگ با نیازهای روز، تغییر و تکامل نیافته است. همچنین ایشان معتقدند مسائلی نظیر نفی دیگری و عدم پذیرش تکثر به نحوی به چهارچوب‌های فقه شیعه بازمی‌گردد که بر به حاشیه راندن دیگری‌های شیعیان دامن زده است. این خبرگان از ضرورت همگام‌سازی فقه با نیازهای جهان معاصر و افزایش توان پاسخ‌گویی آن به مسائل موجود به عنوان راهکاری ایجابی یاد کرده‌اند.

فارغ از قضاوت این دو دیدگاه، توجه به نظرات و انتقادات خبرگان در باب مسائل دین ضروری می‌نماید.

پیمایش خبرگان

مقوله چالش‌های روحانیت، مرجعیت و فقه شیعه از سوی پاسخ‌گویان با میانگین امتیاز ۴,۲۴ از ۵ در جایگاه سوم اولویت قرار گرفته است.

این مقوله در بطن پرسش‌نامه دارای بیشترین گویه نسبت به سایر موارد است و از هشت گویه مجزا تشکیل شده است که ابعاد مختلف آن را مورد پرسش قرار می‌دهند. از هشت گویه مطرح شده، بیشترین میزان موافقت به گویه «مرجعیت شیعه جایگاه سابق خود را ندارد و تضعیف شده است» مربوط می‌باشد که میانگین امتیاز ۶,۲۴ از ۷ را به خود اختصاص داده است. (نمودار ۶)

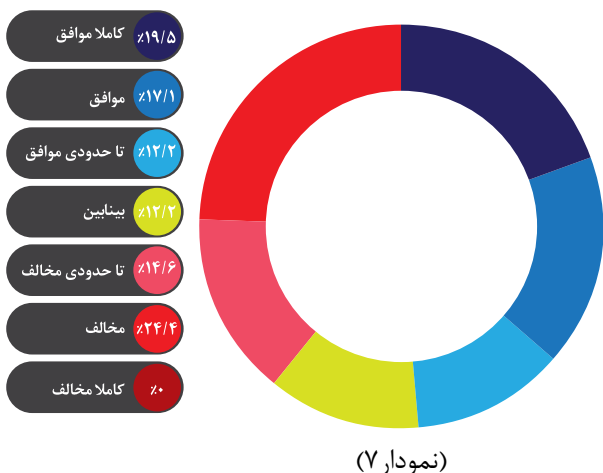
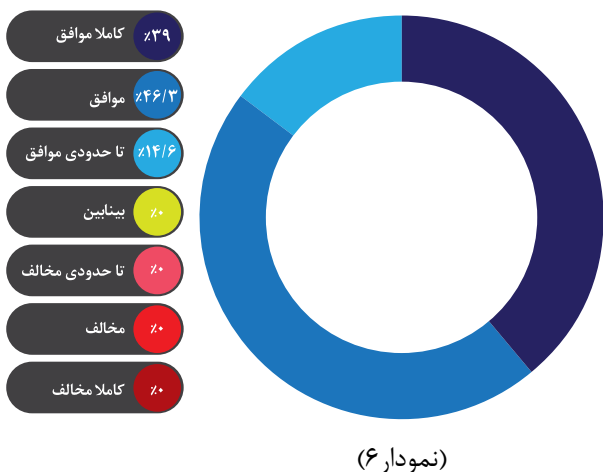
گویه‌ای که در مقایسه با سایر موارد، میزان موافقت کمتری را به خود اختصاص داده است به توان فقه شیعه در پاسخ به نیازهای روز مربوط است که با عنوان «فقه شیعه در مواجهه با نیازهای موجود جامعه، توان پاسخ‌گویی لازم را ندارد»، میانگین نمره ۴,۴۱ را به خود اختصاص داده است. (نمودار ۷)

بررسی پژوهش‌های انجام شده

تا کنون پژوهش‌های متنوعی در این حیطه انجام شده است که مسائل روحانیت، مرجعیت و فقه را از زوایای مختلفی بررسی کرده‌اند. میزان اثرگذاری اجتماعی روحانیت، اعتماد به این نهاد و آسیب‌های درون ساختاری نظام حوزوی از مواردی هستند که در این پژوهش‌ها به آنها اشاره شده است:

- کمترین میزان اعتماد به روحانیان حکومتی از آغاز انقلاب تا کنون؛
- اعتماد ۴۰ درصدی به روحانیان؛ اعم از حکومتی و غیرحکومتی؛
- بی‌اعتمادی ۲۴ درصدی به همه گروه‌های حکومتی و غیرحکومتی روحانیت؛
- کاهش میزان اعتماد عمومی به روحانیان در گروه‌های سنی پایین‌تر؛
- کاهش میزان اعتماد عمومی به روحانیان با افزایش سطح تحصیلات (موج سوم پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، ۱۳۹۴)؛

- افول قدرت اجتماعی روحانیت، خلاف کسب قدرت سیاسی این نهاد در کشور؛
- کاهش نقش مرجعیت اجتماعی روحانیت؛
- عرفی شدن دین برای مواجهه با کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت؛
- افزایش انتظارات از روحانیت به علت ورود ایشان به عرصه حاکمیت و عدم برآورده شدن این انتظارات (شجاعی زند، ۱۳۹۱)؛
- تضعیف منزلت اجتماعی و ناکارآمدی حوزه‌های علمیه در مواجهه با مسائل اجتماعی (درودی و همکاران، ۱۳۹۹).



چالش‌های اقتصادی و معیشتی

۴



چالش‌های اقتصادی و معیشتی

مصاحبه با خبرگان

عامل اقتصاد و مسئله معیشت، یکی از موضوعات مورد توجه خبرگان در مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران است. از نظر ایشان، عدم تأمین نیازهای معیشتی اقشار مختلف جامعه و فاصله با وضعیت مطلوب اقتصادی، عاملی است که به فردی شدن دین‌داری در میان افراد جامعه دامن زده است. عدم توجه کافی و مؤثر از سوی متولیان نهاد دین به مسئله معیشت و اقتصاد نیز باعث دور شدن تعداد چشمگیری از مردم از گفتمان دینی شده است. به بیان دیگر، اصلاح مسائل اقتصادی و معیشتی، پیش زمینه اصلاح برخی مسائل اجتماعی- فرهنگی در جامعه محسوب می‌شود.

توزیع ناعادلانه ثروت در کشور باور دارند؛
 ■ ۳۵ درصد از مردم در این باره، نظری بینابین دارند و ۱۵ درصد وجود عدالت اقتصادی در جامعه را تأیید می‌کنند (موج سوم پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، ۱۳۹۴)؛
 ■ وجود رابطه معنادار میان پایگاه اقتصادی و میزان دین‌داری جوانان ایرانی (ادیبی و همکاران، ۱۳۹۲)؛
 ■ نقش آفرینی جدی مسائل اقتصادی و معیشتی در کنار عوامل سیاسی در تغییر نگاه جامعه به حکومت اسلامی (Brookings, 2019).

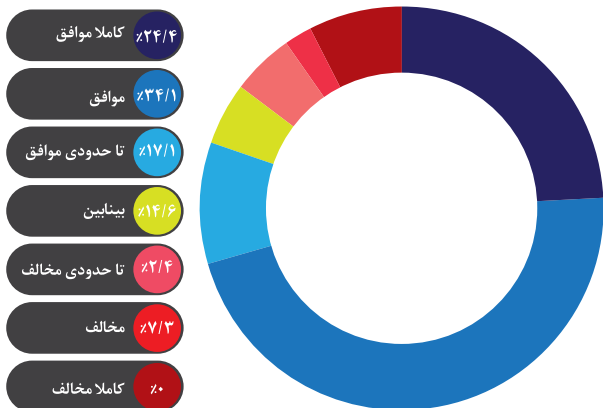
پیمایش خبرگان

مقوله چالش‌های اقتصادی و معیشتی با کسب میانگین ۴,۱۸ از ۵ در رتبه چهارم اهمیت از منظر خبرگان قرار گرفته است. این مقوله در پرسشنامه از سه گویه تشکیل شده است که در این قسمت به دو گویه که بیشترین و کمترین میانگین را کسب کرده اند، اشاره می‌کنیم. گویه «مسئله فقر و مشکلات معیشتی از مهم‌ترین مسائل شیعیان در ایران به حساب می‌آید»، با کسب میانگین ۵,۴۱ از ۷، بیشترین امتیاز را در این مقوله دارد. (نمودار ۸)

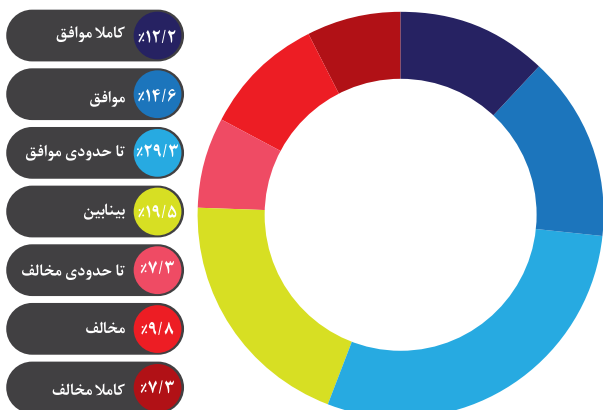
پاسخ به گویه «نهاد دین، توجه کافی به مسائل اقتصادی ندارد و این موضوع باعث افزایش فاصله جامعه ایرانی از دین شده است» نیز با میانگین امتیاز ۴,۴۶ به شرح نمودار ذیل است: (نمودار ۹)

بررسی پژوهش‌های انجام شده

علی‌رغم پژوهش‌های بسیاری که به مسئله اقتصاد می‌پردازند، پژوهش‌هایی که رابطه اقتصاد با فرهنگ جامعه و دین را در کشور بررسی کرده باشد، اندک است. ■ بیش از ۴۰ درصد مردم ایران به نابرابری اقتصادی و



(نمودار ۸)



(نمودار ۹)

چالش‌های نظام آموزشی

۵



مصاحبه با خبرگان

در نگاه خبرگان به موضوع آموزش می‌توان شاهد دو خط مشی کلی بود که یکی بر مسئله آموزش به صورت عام (تمامی حوزه‌ها) و دیگری صرفاً بر مقوله آموزش در حیطه مفاهیم دینی مبتنی است. خبرگان به معضل ناهماهنگی نظام آموزشی با نیازهای روز و عقب ماندگی در به کار بستن شیوه‌های کارآمد آموزشی در خصوص محتوای دینی اشاره کرده‌اند. پیروی از الگوهای قدیمی، منسوخ و نامتناسب با نیازهای عصر حاضر در هر دو حیطه (کلیت آموزش و آموزش مفاهیم دینی) از مسائل اساسی این حوزه برشمرده شده است. ناکارآمدی نظام آموزشی به ضعف دانش و مهارت در نسل‌های بعدی شیعیان منجر خواهد شد که این عامل، آسیب‌های مهم اجتماعی- فرهنگی را در پی خواهد داشت.

پیمایش خبرگان

مقوله چالش‌های نظام آموزشی با کسب میانگین امتیاز ۳,۹۵ از ۵ در جایگاه پنجم اهمیت مسائل قرار گرفته است.

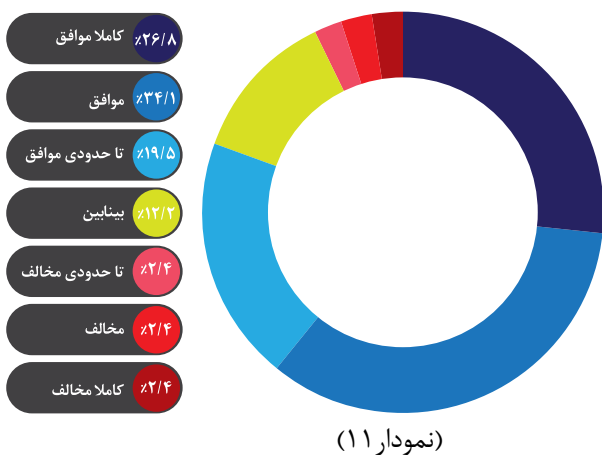
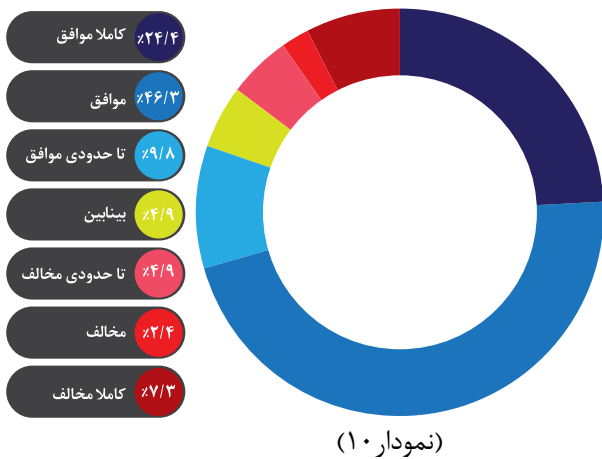
پاسخ خبرگان به گویه «نظام آموزش در ایران از وضعیت مناسبی برخوردار نیست و این موضوع مسئله‌ای جدی برای شیعیان محسوب می‌شود»، میانگین امتیاز ۵,۴۴ از ۷ را کسب کرده است. (نمودار ۱۰)

گویه «ضعف نظام آموزشی ایران در همه زمینه‌ها (جدای از آموزش مفاهیم دینی) برای شیعیان مسئله‌ساز شده است» نیز میانگین امتیاز ۵,۵۴ را کسب کرده است. (نمودار ۱۱)

بررسی پژوهش‌های انجام شده

پژوهش‌های بررسی شده در این بخش به طور عمده شامل تحقیقات آسیب‌شناسی نظام آموزشی ایران می‌باشد. در این زمینه بیشتر با مفهوم کلیت نظام آموزشی مواجه‌ایم. البته پژوهش‌هایی نیز به صورت خاص به آسیب‌شناسی نظام آموزشی مفاهیم دینی پرداخته‌اند:

- ناهماهنگی نظام آموزشی با نیازهای روز؛
- تأثیر مستقیم نظام آموزشی بر مسائل اجتماعی کشور (افتخاری و آرام، ۱۳۹۶)؛
- سیاست‌زدگی نظام آموزشی؛
- بی‌توجهی به تنوع فرهنگی در نظام آموزشی کشور؛
- عدم انسجام و وحدت در تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری نظام آموزشی (نشست تخصصی آسیب-شناسی آموزش و پرورش، ۱۳۹۷)؛
- ظاهرگرایی دینی در سیستم‌های آموزشی و تربیتی و عدم موفقیت در پیاده‌سازی الگوی صحیح تربیت دینی به واسطه تلاش برای القای مفاهیم بدون استدلال و به دور از همدلی (نیک‌نشان، ۱۳۹۵)؛
- تعارض‌های درونی نظام آموزشی دینی در مواجهه با سنت‌ها و پدیده‌های مدرن؛
- کم‌توجهی به بُعد عینی و ناظر بر سبک زندگی در محتوای آموزشی دینی در سیستم آموزش و پرورش (حیدرپور، ۱۳۹۷).



چالش‌های تغییر الگوهای هنجاری و ارزشی

۶



چالش‌های تغییر الگوهای هنجاری و ارزشی

مصاحبه با خبرگان

هنجارهای اجتماعی در تعامل با دین و مذهب از منظر خبرگان مورد بررسی قرار گرفته‌اند. مسائلی همچون همبستگی و مسئولیت اجتماعی و تأثیر مذهب بر آن در جامعه ایران از موارد پر اهمیت شمرده شده است. همچنین حوزه‌های خرد، نظیر روابط زناشویی، حجاب، خانواده، روابط زن و مرد و به طور کلی، سبک زندگی از منظری که با حوزه دین در ارتباط است، مورد توجه خبرگان می‌باشد. کم‌رنگ شدن چهارچوب‌های دینی در امور زندگی روزمره و از سوی دیگر، افزایش ظهور زمینه‌های مبتنی بر اعتقادات و شعائر دینی در بسیاری از کنش‌های اجتماعی جامعه ایران در این محور مورد واکاوی قرار گرفته‌اند.

بنابراین دیدگاه، درهم آمیختگی تشیع (مذهب اکثریت) و هنجارهای اجتماعی در جامعه ایرانی عاملی است که از نظر خبرگان می‌تواند اکثر حوزه‌های مسائل اجتماعی ایران را به مذهب پیوند دهد و ریشه‌های مرتبط با تشیع را در این مسائل شناسایی کند.

پیمایش خبرگان

مقوله تغییر الگوهای هنجاری و ارزشی با کسب میانگین امتیاز ۳,۸۲ از ۵ در جایگاه ششم اهمیت از منظر خبرگان قرار گرفته است.

گویه «الگوی سبک زندگی فعلی جامعه ایران از معیارهای مطلوب شیعی فاصله زیادی دارد و این از مسائل پراهمیت شیعیان ایران است»، امتیاز ۵,۰۷ از ۷ را به خود اختصاص داده است. (نمودار ۱۲)

گویه «کاهش الزامات دینی در رفتارهای اجتماعی ایرانیان، مسئله‌ای جدی برای شیعیان در ایران است»، دارای میانگین امتیاز ۴,۹۳ است و توزیع پاسخ‌های خبرگان بر اساس نمودار مقابل است. (نمودار ۱۳)

گویه سوم نیز با عنوان «تحولات سبک زندگی امروزی شیعیان ایران از روند تحولات جهانی شدن متأثر است که یک روند عادی و سیال بوده است و خواهد بود»، میانگین امتیاز ۵,۲۷ را دارد. (نمودار ۱۴)

بررسی پژوهش‌های انجام شده

بیشتر پژوهش‌های بیان شده در این بخش، پیرامون مفهوم الگوهای دین‌داری در عرصه حیات اجتماعی هستند و مفاهیم هنجار و ارزش‌های اجتماعی در ارتباط با دین مورد توجه قرار گرفته‌اند:

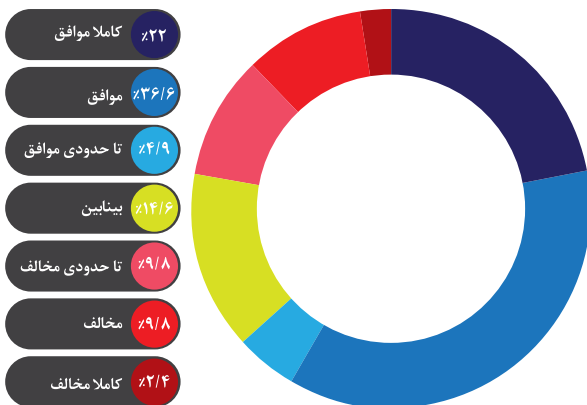
■ وجود پیوند در خور توجه میان مفهوم دین‌داری و الگوهای سبک زندگی؛

■ تفاوت معنا دار دین‌داری با توجه به عواملی مانند جنسیت، سن و تحصیلات در ایران (نیازی و همکاران، ۱۳۹۶)؛

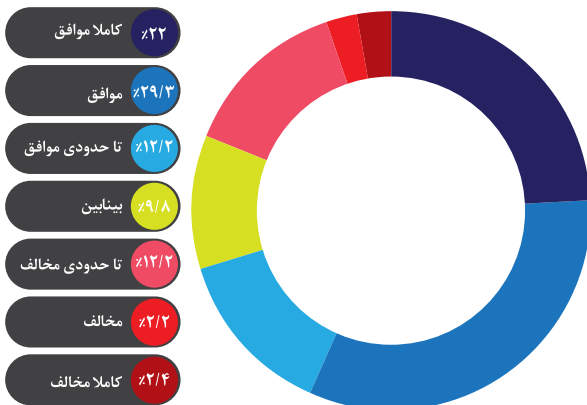
■ تأثیر بسزای بُعد اعتقادی در تعریف الگوی سبک زندگی در مقایسه با سایر ابعاد دین‌داری (یعقوبی دوست، ۱۳۹۵)؛

■ همبستگی دین‌داری و اعتماد در عرصه اجتماعی و رابطه معنا دار و مثبت این دو مفهوم با یکدیگر (طالبی، ۱۳۹۲)؛

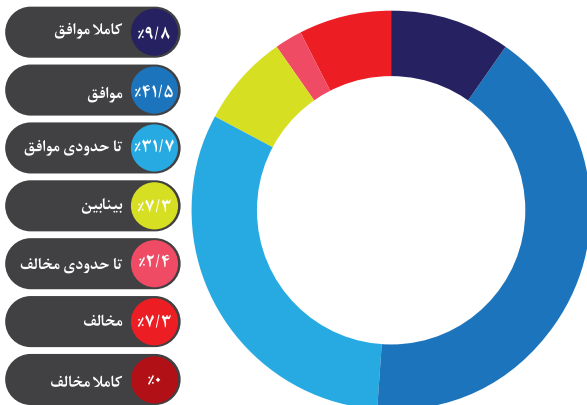
■ بروز شکاف فرهنگی جدی در ایران متمرکز بر موضوع هنجارهای دینی (Hunter. Shirin, 2018).



(نمودار ۱۲)



(نمودار ۱۳)



(نمودار ۱۴)



چالش‌های دین‌داری

۷

احسان

الله

چالش‌های دین‌داری

۷

مصاحبه با خبرگان

خبرگان در حیطه مسائل و چالش‌های دین‌داری به چند مقوله خاص اشاره می‌کنند:

۱. **مناسک** به عنوان یکی از ابعاد دین‌داری مورد توجه خبرگان بوده است. از منظر این گروه، وزن دهی بیشتر به مناسک در مقایسه با سایر ابعاد دین‌داری، منشأ مجموعه‌ای از مسائل اجتماعی- فرهنگی است. بنابر باور این گروه از خبرگان، توجه بیشتر به مناسک، دین‌داری را به سمت سطحی شدن و تکیه بر مظاهر صرفاً بیرونی هدایت می‌کند که این امر، مولد مسائل گوناگونی در عرصه یاد شده است. از این منظر برای کاهش آسیب‌ها و مسائل اجتماعی ناشی از این امر می‌بایست سایر جنبه‌های دین‌داری مورد توجه بیشتری قرار گیرند.

۲. **ضعیف شدن ساحت معرفتی و تعقلی** در میان شیعیان ایران نیز یکی دیگر از مسائل طرح شده است. مصاحبه‌شوندگان در این خصوص به مواردی چون جایگزینی مواردی مانند سبک زندگی یا مناسک با اندیشه‌ورزی دینی اشاره کرده و نگرانی خود را از این تحولات بیان داشته‌اند. این مسئله از منظر خبرگان می‌تواند از چند وجه حاصل شده باشد که یکی از آنها، تحولات جهان جدید می‌باشد که تقلیل دهنده عرصه اندیشه به سبک زندگی و حیات روزمره است. از سوی دیگر، بی‌توجهی به بازنگری در مبانی معرفتی از سوی نهاد دین و عدم پویایی و روزآمدسازی گفتمان تدین سنتی به تضعیف این حوزه در چند قرن اخیر منجر شده است. خبرگان در این زمینه بر لزوم تقویت بعد اندیشه‌ورزانه در شیعیان ایران تأکید و اظهار می‌کنند در آینده نزدیک شاهد رشد جریان‌های تحول‌خواه در عرصه معارف شیعی در جامعه ایران خواهیم بود.

۳. **خبرگان از اعتقادات** به عنوان یکی از مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران نام برده‌اند. گروه

خبرگان بر این باورند که مجموعه عقاید، اثرگذاری بسیاری بر سایر مسائل خواهد داشت. ضرورت تمرکز بر تقویت اعتقادات شیعیان ایران و نیز ارتقای جایگاه آن از مواردی است که عده‌ای از ایشان به عنوان راه حل ارائه می‌دهند. در مقابل، گروهی دیگر از خبرگان بیان می‌دارند که در حال حاضر، ساحت اعتقادات به دلیل گستردگی آسیب‌ها و نیز اولویت داشتن مسائل دیگر در مراتب پایین‌تری از اهمیت قرار گرفته است.

پیمایش خبرگان

مقوله چالش‌های دین‌داری و ابعاد آن، میانگین امتیاز ۳,۶ از ۵ را کسب کرده است و در جایگاه هفتم قرار دارد. سؤالات مربوط به این مقوله با عناوین «مناسک» و «اعتقادات و معرفت دینی» در پرسش‌نامه مورد توجه قرار گرفته است.

گویه نخست با عنوان «مناسک و آیین‌ها در حال حاضر اهمیت بیشتری نسبت به سایر حوزه‌های دین پیدا کرده است»، میانگین امتیاز ۵,۶۶ از ۷ را دارد. (نمودار ۱۵)

گویه دوم با عنوان «نگاه سنتی حکومت به دین باعث شده است که مناسک در مقایسه با حوزه‌هایی چون اعتقادات و اخلاق اهمیت بیشتری پیدا کند»، میانگین امتیاز ۵,۲۷ را کسب کرده است. (نمودار ۱۶)

گویه «ضعیف شدن ساحت معرفتی، اندیشه و تفکر در شیعیان، مسئله مهمی برای شیعیان ایران است و باید توجه ویژه‌ای به حوزه اندیشه‌ورزی در دین مبذول شود»، میانگین ۵,۷۸ را کسب کرده است. (نمودار ۱۷)

گویه «مبانی معرفتی و اندیشه شیعی از سوی عالمان این حوزه به بازنگری و شفافیت نیاز دارد» نیز میانگین ۵,۷۱ را به خود اختصاص داده است. (نمودار ۱۸)

بررسی پژوهش‌های انجام شده

پژوهش‌های این حوزه به طور عمده بر ابعاد مختلف دین‌داری، مانند ابعاد مناسکی و اعتقادی مبتنی است و به مفاهیم این ابعاد و رابطه آنها با مسائل اجتماعی-فرهنگی می‌پردازد:

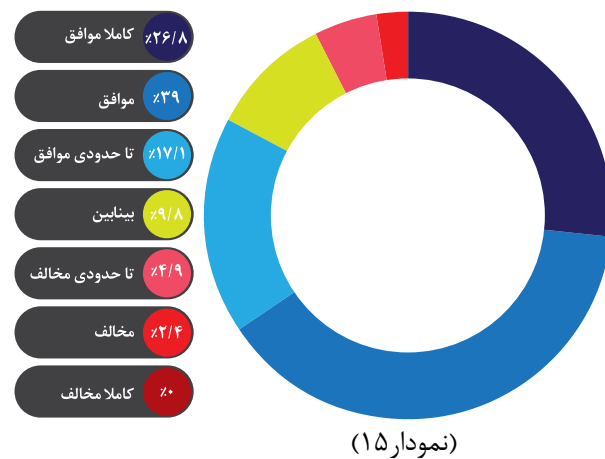
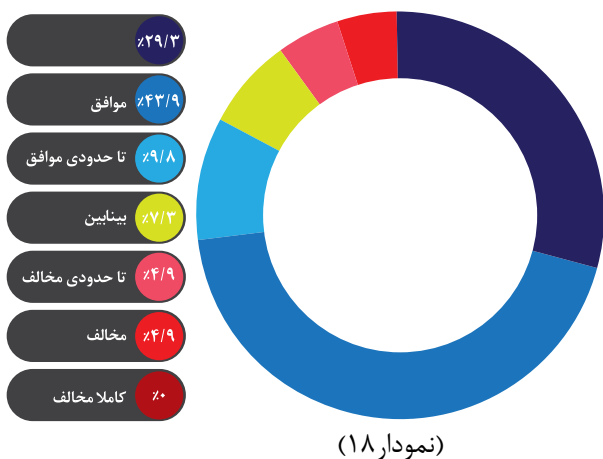
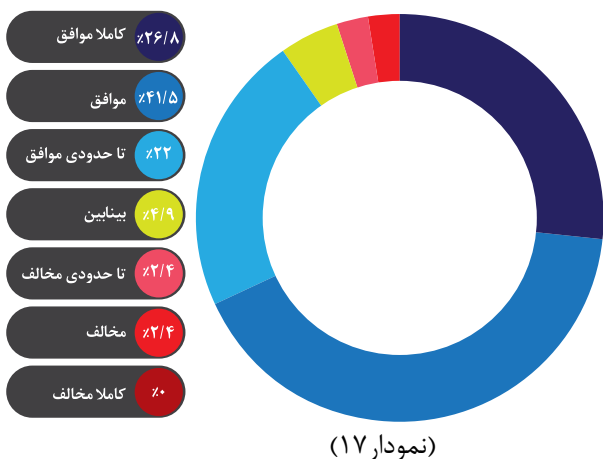
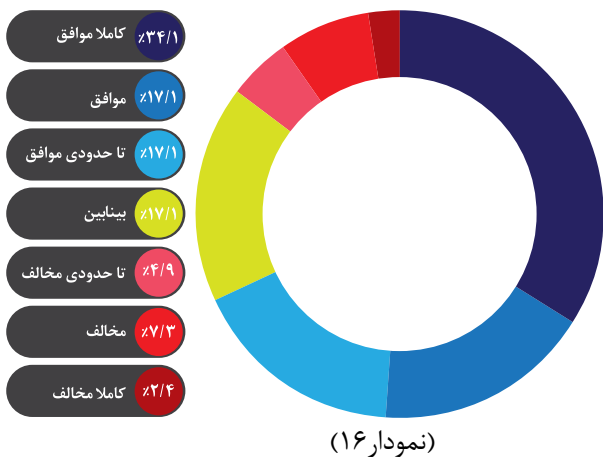
■ افت حدود ۱۵ درصدی پایبندی اعتقادی و تجربی در جوانان تهرانی در مقایسه با بیست سال گذشته؛
 ■ همبستگی مثبت و معنادار رضایت از زندگی و دریافت آموزش‌های دینی با میزان پایبندی به دین (موسوی و همکاران، ۱۳۹۸)؛

■ شکل‌گیری دین‌داری بر مبنای نیازهای کارکردی؛
 ■ عدم پذیرش تنوع و تکثر در گونه‌های مختلف دین‌داری در کشور (موحدیان عطار، ۱۳۹۷)؛
 ■ وجود رابطه معنادار و مثبت بین میزان تفکر انتقادی و ابعاد دین‌داری (باور، مناسک و تجربه) در میان دانشجویان (سفیری و همکاران، ۱۳۹۵)؛

■ رشد گونه «خود تشخیصی» در عرصه دین‌داری به معنای دین‌داری مبتنی بر ادراک شخصی و فردی در میان جوانان (حسن پور و شجاعی زند، ۱۳۹۳)؛
 ■ شکل‌گیری فرم‌های جدید آئینی متأثر از مناسک دینی؛

■ شکل‌گیری نگاهی سیال و متکثر در آئین و مناسک (شریعتی و کاشی، ۱۳۹۴)؛

■ عامه پسند شدن دین و مناسک گرایي؛
 ■ افول نگاه عقلانی و استدلالی در دین (دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۷).



چالش‌های مواجهه شیعیان با سایرین





چالش مواجهه شیعیان با سایرین

مصاحبه با خبرگان

پذیرفتن تکثر در ساحت اندیشه و عمل (چه درون مذهبی، چه برون مذهبی) یکی از مسائل شیعیان ایران است. از دیدگاه مصاحبه شوندهگان، موضوع تکثر در جامعه مسئله‌ای است که ابعاد آن از ساحت‌های اعتقادی تشیع برخاسته است و دیگر ابعاد آن نیز با پیشینه تاریخی و ویژگی‌های فرهنگی ایران مرتبط است. همچنین عامل حکومت نیز بر چگونگی نگرش و مواجهه با این موضوع اثرگذار بوده است. این عدم پذیرش در مواردی به بروز خشونت و واکنش‌های تند تبدیل شده است که از منظر خبرگان آسیب‌زاست. لزوم پذیرش تکثر و ایجاد بسترهای گفت و گو و تعامل با سایرین از ضرورت‌های این حوزه برشمرده شده است که بعضی خبرگان به تحولات آینده در این بستر امیدوارند.

یکی از جنبه‌های تکثر برون مذهبی برای شیعیان، چگونگی تعامل با اهل سنت ایران است. در این مسئله، اهل سنت در جایگاه «دیگری» شیعیان در ایران از سوی بسیاری از خبرگان مورد توجه است. دو رویکرد عمده در این نظرات مشاهده می‌شود: یکی، اهل سنت را رقیب شیعیان در ایران می‌داند که سعی در غلبه همه جانبه بر شیعه دارد و از زوایای مختلف برای شیعیان ایران مشکل ایجاد می‌کند و دیگری بر اصلاح نحوه تعامل با اهل سنت متمرکز است و به دنبال بهبود روابط با این گروه است.

پیمایش خبرگان

مقوله چالش مواجهه شیعیان با سایرین از منظر خبرگان، میانگین ۳,۳۸ از ۵ را به خود اختصاص داده و در جایگاه هشتم اهمیت قرار گرفته است.

پرسش‌های مربوط به این مقوله در قالب دو محور «تکثر» و «مواجهه با اهل سنت» به صورت خاص مورد توجه بوده‌اند. در این زمینه به ذکر دو گویه از هر محور اکتفا می‌کنیم.

بیشترین مقدار میانگین در محور تکثر به گویه «نحوه مواجهه با گروه‌های مختلف و متکثر در جامعه و توجه

به همزیستی مسالمت‌آمیز آنها مسئله‌ای مهم برای شیعیان است»، مربوط است که عدد ۱,۶ از ۷ را به خود اختصاص داده است. (نمودار ۱۹)

کمترین مقدار میانگین به گویه «از دید عموم افراد جامعه، پذیرش تنوع و تکثرهای موجود در زمینه‌های مختلف (فکری، سیاسی، عقیدتی،...)، مسئله‌ای چندان جدی برای شیعیان در ایران محسوب نمی‌شود» متعلق است که میانگین امتیاز آن، عدد ۱۲,۳ بوده است. (نمودار ۲۰)

در محور مواجهه با اهل سنت نیز بیشترین امتیاز با عدد ۵,۳۹ به گویه «به نظر می‌رسد در صورت نیاز به ایجاد تغییرات در نحوه تعامل شیعیان ایران با اهل سنت، نیازمندیم اصلاحاتی در راستای افزایش تعاملات و کاهش تنش‌های موجود داشته باشیم»، مربوط می‌شود. (نمودار ۲۱)

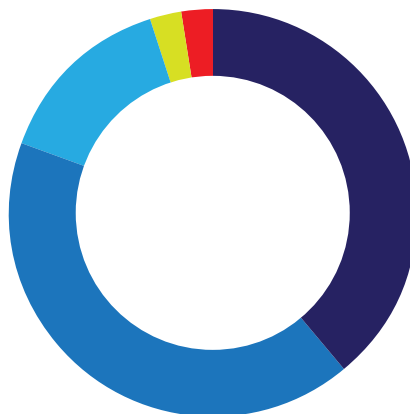
گفتنی است کمترین امتیاز با عدد ۲,۶۸ به گویه «نحوه تعامل شیعیان با اهل سنت ایران به تغییر نیازمند نیست و در حال حاضر تعامل خوبی بین آنها برقرار است»، تعلق دارد. (نمودار ۲۲)

بررسی پژوهش‌های انجام شده

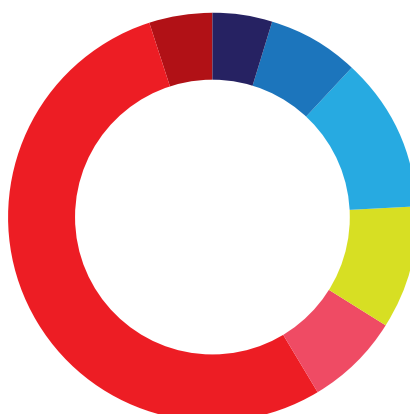
عمده پژوهش‌های مورد بررسی در موضوع مواجهه با سایرین بر مفهوم مدارای اجتماعی متمرکز بوده و نسبت این مفهوم را با موضوع دین‌داری سنجدیده‌اند: **■ رابطه معکوس دین‌داری با مفهوم مدارای اجتماعی؛ به بیان دیگر، کاهش مدارای اجتماعی در میان گروه‌های دیندار (شریعتی و همکاران، ۱۳۸۳)؛**

■ رابطه مستقیم میزان دین‌داری با فاصله‌گیری اجتماعی از اقلیت‌های مذهبی و رابطه معکوس آن با اعتماد اجتماعی (قاضی نژاد و اکبرنیا، ۱۳۹۶)؛

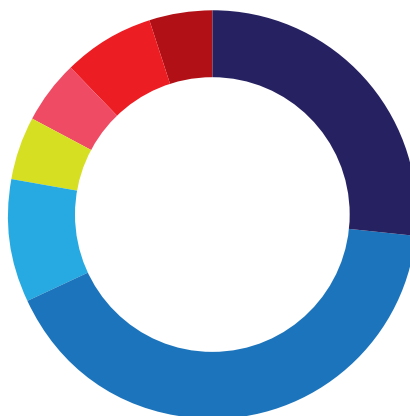
■ کاهش مدارای اجتماعی در افرادی که بُعد مناسک دینی در ایشان قوی تر است و در مقابل، افزایش مدارای اجتماعی در میان افرادی که بعد اخلاقی دینی در ایشان غلبه دارد (ایمان و همکاران، ۱۳۹۵).



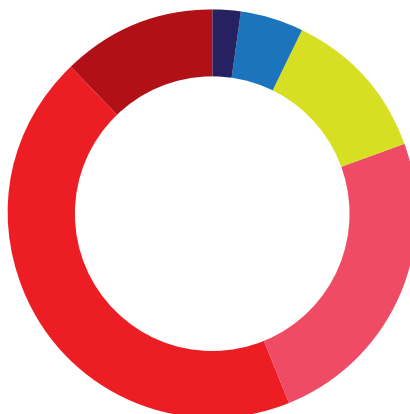
(نمودار ۱۹)



(نمودار ۲۰)



(نمودار ۲۱)



(نمودار ۲۲)

چالش‌های جمعیتی

۹

مصاحبه با خبرگان

مسئله جمعیت کشورمان به طور خاص در سال‌های اخیر مورد توجه قرار گرفته و مناقشات بسیاری در این زمینه انجام شده است. در این باره می‌توان به دو دسته از نظرات اشاره کرد. در دسته نخست با تمرکز بر مفاهیمی مانند کاهش رشد جمعیت و نرخ باروری و افزایش تعداد افراد مسن در مقایسه با سایر سنین در کشور بر تهدیدهای ناشی از کاهش جمعیت تأکید می‌شود و سیاست‌های ناظر بر افزایش جمعیت مدنظر قرار می‌گیرد. از سوی دیگر، نظرگاه‌های مبتنی بر ظرفیت زیستی هر کشور که میزان منابع طبیعی (به خصوص آب) و جمعیت بهینه برای هر کشور را بسیار مهم تلقی می‌کنند، روند نزولی رشد جمعیت را نه تنها تهدید نمی‌دانند، بلکه بر لزوم آن پافشاری می‌کنند. این گروه بر اساس برخی پژوهش‌ها، جمعیت مناسب برای ایران را حدود ۳۵ میلیون نفر و جمعیت شهری مانند تهران را حدود ۲ میلیون نفر ارزیابی می‌کنند (یارمحمدیان و همکاران، ۱۳۹۳).

مسئله جمعیت و تحولات آن به عنوان یک مؤلفه مهم مورد توجه خبرگان بوده است. شایان ذکر است که نوع نگاه به این مسئله از دید خبرگان مورد مصاحبه نیز دارای تفاوت‌های مذکور است. برخی، کاهش جمعیت شیعه در ایران را بی‌اهمیت و غیر راهبردی تلقی می‌کنند؛ حال آنکه عده‌ای دیگر به اهمیت راهبردی آن قائل‌اند. در ساحت مواجهه با تحولات جمعیتی نیز برخی بر لزوم تغییر ذهنیت افراد جامعه تأکید می‌کنند و در مقابل، عده‌ای به ضرورت تغییر در زیرساخت‌های اقتصادی جهت افزایش جمعیت قائل‌اند.

پیمایش خبرگان

چالش‌های جمعیتی با کسب کمترین میانگین امتیاز با عدد ۲,۷۷ از ۵ در جایگاه نهم (آخر) از لحاظ اهمیت قرار دارد.

گویه «کاهش جمعیت، به خصوص جمعیت شیعه در ایران، مسئله‌ای بسیار حیاتی است»، میانگین ۴,۱۵ از ۷ را به خود اختصاص دارد. (نمودار ۲۳)

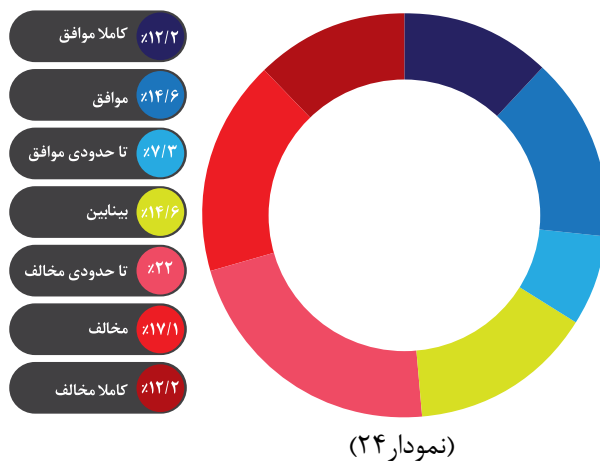
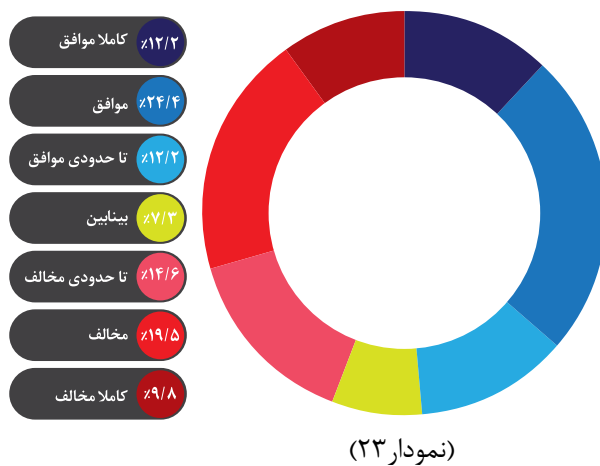
در مقابل، گویه «خلاف تصور غالب افراد، کاهش رشد جمعیت شیعه از اهمیت چندانی برخوردار نبوده است و مسئله‌ای کلیدی نیست»، امتیاز ۳,۸ را به خود اختصاص داده است و توزیع پاسخ‌ها از عدم توافق خبرگان در این مقوله نشان دارد. (نمودار ۲۴)

بررسی پژوهش‌های انجام شده

اگرچه در موضوع تحولات جمعیتی در ایران تا کنون پژوهش‌های بسیاری انجام شده است، در خصوص مسئله چالش‌های جمعیتی برای شیعیان ایران با مطالبی روبه‌رو هستیم که اغلب جنبه غیر علمی در آنها پررنگ‌تر است و کمتر می‌توان به پژوهش‌های قابل اعتماد و علمی در این زمینه مراجعه کرد. در ادامه به نتایج برخی از پژوهش‌های این حوزه اشاره خواهیم کرد:

- کاهش بی‌سابقه نرخ باروری در ایران در سه دهه گذشته؛
- تثبیت میزان نرخ باروری در دو دهه پیش رو بر نرخ ۱,۷ فرزند به ازای هر خانوار؛

- لزوم به روز رسانی سیاست‌های جمعیتی برای حفظ نرخ رشد مطلوب (کلانتری و عباسی، ۱۳۹۶)؛
- افزایش جمعیت ایران تا مرز ۹۵ میلیون نفر تا سال ۱۴۲۵ با در نظر گرفتن آهنگ رشد آهسته جمعیتی در کشور؛
- دستیابی به توازن سنی مناسب در ساختار جمعیتی ایران در آینده؛ در صورت رسیدن میزان باروری به مقدار اندکی بیشتر از حدّ جانشینی جمعیت (مشفق و همکاران، ۱۳۹۱)؛
- پیدایش پنجره جمعیتی در ایران با قرار گرفتن موج جمعیتی دهه ۶۰ در سنین کار و فعالیت اقتصادی و لزوم بهره گیری از این ظرفیت؛
- لزوم تنظیم سیاست‌های صحیح و کارآمد در عرصه اشتغال‌زایی و تأمین اجتماعی برای موج جمعیتی مذکور و تبدیل تهدید به فرصت برای توسعه اقتصادی (مهری و همکاران، ۱۳۹۳)؛
- قرار داشتن ایران در آغاز مرحله گذار سنی جمعیت از جوانی به میان‌سالی و لزوم اتخاذ سیاست‌های سالمندی فعال برای جلوگیری از بحران سالمندی در کشور در افق ۱۴۳۰ (مشفق و میرزایی، ۱۳۸۹).



پیش‌رو

آینده در حال ساخته شدن است. تصمیم‌هایی که امروز می‌گیریم، سنگ بنای فردایی است که نسل‌های بعد با آن رو به رو خواهند شد.

امروزه شیعه با جمعیتی بالغ بر ۲۰۰ میلیون نفر با مسائل پیچیده‌ای دست به‌گریبان است. بخش مهمی از سرمایه‌های انسانی و منابع مادی شیعیان در فعالیتهای مذهبی، فرهنگی و اجتماعی صرف می‌شود. نداشتن ارزیابی دقیق از این فعالیت‌ها که از فقدان نگاه جامع و راهبردی به آینده تشیع سرچشمه می‌گیرد، گاه موجب می‌شود که سرمایه‌های اجتماعی شیعه، نه تنها در راستای اعتلای تشیع به کار گرفته نشود، بلکه خلاف منافع بلندمدت آنان هدایت شود. از این رو، لزوم نگاه کارشناسانه به مسائل راهبردی (Strategic) و فراهم سازی راهکارهایی شفاف و کاربردی برای ساخت آینده‌ای روشن به شدت احساس می‌شود.

طی صد سال اخیر در دنیا، مراکزی تخصصی برای پاسخ به این نیاز مهم شکل گرفته است؛ مراکزی که به بررسی علمی مسائل راهبردی و ارائه راهکارهای عملیاتی مبتنی بر دانش روز می‌پردازند. این مراکز را با نام «اندیشکده» یا Think Tank می‌شناسند. بر اساس آخرین گزارش برنامه اندیشکده‌ها و جوامع مدنی دانشگاه پنسیلوانیا (TTCSP)، امروزه ۱۱،۱۷۵ اندیشکده در جهان مشغول فعالیت می‌باشند. در این مراکز، اساتید دانشگاه، نخبگان، فعالان مدنی و مسئولان دولتی گرد هم می‌آیند و به صورت روشمند مسائل مهم را بررسی می‌کنند و با استفاده از آخرین دستاوردهای علمی، راهکارهای عملیاتی را به سیاست‌گذاران پیشنهاد می‌دهند. توانایی برقراری ارتباط بین دانش نظری با مسائل عملی یکی از برجسته‌ترین کارکردهای اندیشکده است. اندیشکده به این نیاز دیرینه سیاست‌گذاران، مدیران و کنشگران پاسخ می‌دهد: نیاز به اطلاعات دقیق، کاربردی و فهمیدنی (اینانو و همکاران، ۱۳۹۶).

شیعیان با توجه به مسائل گوناگون محلی، منطقه‌ای و بین‌المللی‌ای که با آن مواجه‌اند، بیش از پیش نیازمند اندیشکده‌هایی هستند که به صورت تخصصی در موضوعات مختلف پیشنهادهای سیاستی و راهبردی ارائه دهند. توجه رهبران دینی، فعالان مذهبی و خیرین به این مهم از لوازم تشکیل و توسعه تفکر پیرامون مسائل راهبردی تشیع می‌باشد.

نقشه پراکندگی اندیشکده‌ها (McGann, 2020)

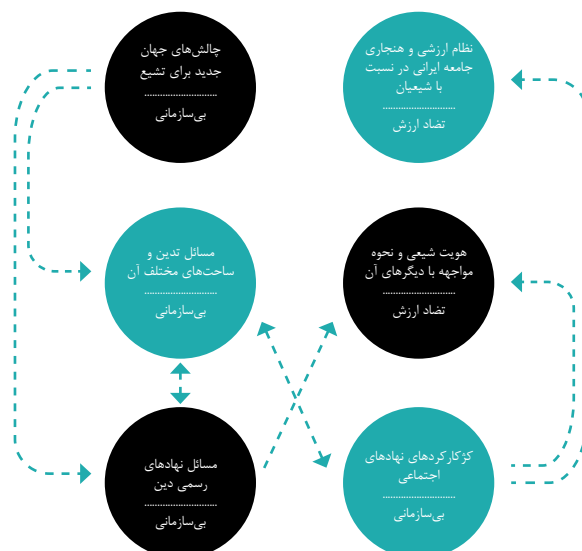


اروش تحقیق

همان طور که در مقدمه اشاره شد، این گزارش از سه مرحله اصلی تشکیل شده است:

۱. مصاحبه با خبرگان

پس از طراحی سؤالات مصاحبه (مبتنی بر چهارچوب نظری پژوهش)، ۱۹ نفر از خبرگان با استفاده از روش نمونه گیری هدفمند انتخاب شدند. خبرگان در این پژوهش، شامل سه گروه دانشگاهی، حوزوی و فعالان اجتماعی-فرهنگی هستند. هر یک از گروه‌های مذکور به دلیل تفاوت حرفه‌ای در مواجهه با مسائل اجتماعی-فرهنگی، دارای زاویه دید نسبتاً متفاوتی نسبت به سایر گروه‌ها می‌باشند که این موضوع به چند بعدی شدن و گستردگی نقشه مسائل کمک می‌کند. لازم به ذکر است که مصاحبه با این افراد به صورت نیمه‌ساختمند انجام شده است. گرچه در این روش محورهای اصلی سؤالات مصاحبه از پیش تنظیم شده است؛ اما محقق فرصت تمرکز و تعمق بیشتر در برخی محورهای موضوعی را در اختیار مصاحبه شونده‌گان قرار می‌دهد. به بیان دیگر، روند مصاحبه تحت تأثیر جریان مصاحبه تنظیم می‌شود و محقق، تنها هدایت کننده روند پرسشگری است و مصاحبه شونده در ارائه اطلاعات خود به محورهای موضوعی مطرح شده محدود نمی‌شود. همچنین در این پژوهش، دو رویکرد نظری در بررسی مسائل اجتماعی با عناوین «رویکرد تضاد ارزشی» و «رویکرد بی‌سازمانی»



شکل شماره ۱: مدل مفهومی مستخرج از تحلیل مصاحبه با خبرگان

اجتماعی» به عنوان بنیان نظری انتخاب شدند که نتیجه تحلیل مصاحبه‌ها بر اساس این دو رویکرد تنظیم شد. خروجی مصاحبه‌ها با استفاده از روش تحلیل مضمون (تماتیک) مورد بررسی قرار گرفت. دستاورد تحلیلی این مرحله از تحقیق را می‌توان در شکل بالا مشاهده کرد.

۲. بررسی پژوهش‌های انجام شده

هدف از این بخش، نمایش میزان توجه به موضوعات مذکور و میزان اطلاعات و تحلیل‌های موجود در هر یک از این محورهای موضوعی است. در این زمینه، تعداد چهل عنوان پژوهش مورد بررسی قرار گرفته‌اند. طبیعی است که حجم داده‌ها در محورهای موضوعی مذکور با یکدیگر برابر نیستند. در برخی حیطه‌ها شاهد حجم بیشتری از پژوهش‌ها و بذل توجه بسیار از سوی پژوهشگران هستیم؛ در حالی که در برخی دیگر، آثار بسیار اندکی موجود است.

یکی از مشکلات و موانع این مرحله از پژوهش، دسترسی به اطلاعات بود. عناوین متعددی از پژوهش‌های اجتماعی وجود دارند که عمدتاً از سوی نهادهای دولتی به انجام رسیده‌اند؛ اما به دلایل مختلفی امکان دسترسی به محتوای این پژوهش‌ها برای عموم میسر نیست. در نهایت و با در نظر داشتن نکات مطرح شده در خصوص دسترسی به اطلاعات، سه دسته از عناوین در بخش بررسی پژوهش‌های انجام شده پدید آمدند که شامل این سه محور می‌شود:

۱. محوره‌های منطبق: شاهد وجود پژوهش‌های متنوع و گسترده در رابطه با موضوع مورد بحث هستیم؛
۲. محوره‌های ناقص: اگرچه پژوهش‌هایی در رابطه با موضوع مورد بحث انجام شده‌اند، اما برخی از ابعاد مورد توجه قرار نگرفته‌اند؛
۳. محوره‌های مفقود: موضوعاتی را شامل می‌شود که پژوهش‌های استاندارد و موثق بسیار ناچیزی در مورد آنها صورت گرفته یا به صورت یک موضوع مستقل در یک پژوهش به آنها پرداخته نشده است.

۳. پیمایش خبرگان

در بخش سوم پروژه، محورهای موضوعی را از طریق یک پرسش‌نامه با سؤالات بسته برای دستیابی به نظام رتبه‌بندی و اولویت دهی به مسائل مذکور در میان جمع بزرگتری از خبرگان (دانشگاهی، حوزوی و عملیاتی) به پرسش گذاشتیم. در مجموع ۴۱ مورد پاسخ از طریق توزیع اینترنتی پرسش‌نامه خبرگان به دست آمد که شامل موارد ذیل می‌باشد:

۱. میزان توافق خبرگان در محورهای مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران
۲. اولویت و اهمیت مسائل بر اساس نظرات ایشان

جهت کسب اطلاعات بیشتر در ارتباط با روش تحقیق به «گزارش علمی نقشه مسائل اجتماعی- فرهنگی شیعیان ایران» مراجعه فرمایید. این گزارش در سایت «گروه بررسی‌های راهبردی میراث» در دسترس می‌باشد.

پیشنهاد‌های پژوهشی |

- آسیب‌های ناشی از مدرنیته و جهانی شدن در حوزه دین؛
- هنجارهای اجتماعی و سبک زندگی در تعامل با دین؛
- آسیب‌شناسی سیستم آموزشی دینی؛
- جایگاه اندیشه و رویکرد عقلانی در دین‌داری ایرانیان؛
- پیوند رسانه‌های نوین با مقوله دین؛
- نحوه مواجهه با تکثر و تنوعات فکری، عقیدتی، سیاسی... در میان شیعیان ایران؛
- آسیب‌شناسی حوزه فقه و نظام حوزوی

۲. موضوعاتی که اگرچه در مصاحبه با خبرگان به عنوان یک حیطه موضوعی اصلی در مسائل اجتماعی - فرهنگی شیعه در ایران به آنها اشاره شده است، اما در بررسی پژوهش‌های انجام شده، عناوینی که به طور مستقیم و خاص به آن اشاره کند، یافت نشده است. شایان ذکر است که این امر به معنای فقدان کامل اطلاعات در این زمینه نیست؛ بلکه صرفاً از عدم اختصاص یک فعالیت پژوهشی مستقل و رسمی به این حیطه‌ها نشان دارد:
- آسیب‌شناسی حاکمیت دینی در ایران پس از انقلاب اسلامی (این محور در برخی از پژوهش‌های ذکر شده به عنوان موضوعات جانبی مورد توجه بوده است)؛
 - وضعیت شناسی هویت شیعی و تحولات آن در ایران؛
 - آسیب‌های ناشی از مسائل اقتصادی بر حوزه دین؛
 - سیر تحوّل و آینده جمعیت شیعه در ایران.

بدیهی است که برای تحقق سیاست‌های صحیح در عرصه مسائل مورد بحث، دستیابی به اطلاعات کامل و تخصصی در هر یک از حیطه‌های مطرح شده، ضروری است. آنچه در پروژه نقشه مسائل اجتماعی - فرهنگی شیعیان ایران مدنظر بوده است، ترسیم تصویری کلی و اجمالی از وضعیت مسائل مورد بحث است تا خطوط اصلی به همراه میزان اهمیت آن از منظر خبرگان این حوزه مشخص گردد. در ادامه و به منظور ورود به هر یک از عرصه‌های مسائل طرح شده به طراحی پژوهش‌های جدید و گردآوری داده‌های جزئی و انضمامی تر نیاز است. در عین حال می‌توان مشاهده کرد که از میان موضوعات مطرح شده، فعالیت‌های پژوهشی در برخی محورها بیشتر و در برخی دیگر کمتر است. البته برخی از موضوعات طرح شده در منظومه مسائل اجتماعی - فرهنگی شیعیان، فاقد پژوهش‌های مستقل و اختصاصی در این زمینه می‌باشند و از این جهت به فعالیت‌های پژوهشی مستقل نیازمندند.

در این زمینه با دو دسته عمده از موضوعات مواجه ایم:

۱. موضوعاتی که اگرچه مورد توجه خبرگان بوده اند؛ اما گاه فقط به برخی ابعاد آنها پرداخته شده است یا صرفاً به عنوان مسائل جانبی مورد توجه قرار گرفته‌اند. بسط و گسترش فعالیت‌های پژوهشی مستقل در این موضوعات، ضروری به نظر می‌رسد:

منابع:

۱. ادیبی سده، مهدی؛ بحری پور، عباس؛ بحری پور، مجتبی (۱۳۹۲). بررسی رابطه بین پایگاه اقتصادی اجتماعی و میزان دین‌داری.
۲. اشترینان، کیومرث (۱۳۸۸). بررسی منزلت روحانیون در میان جوانان.
۳. افتخاری، اصغر؛ آرام، محمدرضا (۱۳۹۶). آسیب‌شناسی سیستمی آموزش و پرورش و ارائه راهکارها.
۴. اینانلو، مریم. فتاحی، سجاد. فکری، محمد. قاسمی، روح‌الله (۱۳۹۶). «ساختار و کارکرد اندیشکده‌ها». تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
۵. ایمان، محمدتقی؛ مومنی، مریم؛ رجبی، ماهرخ (۱۳۹۵). بررسی جامعه‌شناختی رابطه الگوهای دین‌داری با انواع مدارای اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه شیراز.
۶. پورحیدر، حسن (۱۳۹۷). تحلیل تطبیقی راهنمای برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه دوم با مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی - ایران.
۷. حسن پور، آرش؛ شجاعی زند، علیرضا (۱۳۹۳). گونه‌شناسی دین‌داری جوانان شهر اصفهان.
۸. دانش، پروانه؛ ذاکری نصرآبادی، زهرا؛ عبداللاهی، عظیمه سادات (۱۳۹۳). تحلیل جامعه‌شناختی شکاف نسلی در ایران.
۹. درودی، مجتبی؛ ابروش، رضا؛ معتمد، عزت‌الله (۱۳۹۹). تحلیل و بررسی پیشران‌های آنتی‌توز انقلاب اسلامی در حوزه‌های علمیه.
۱۰. دفتر تبلیغات اسلامی (۱۳۹۷). آینده دین‌داری در ایران.
۱۱. سفیری، خدیجه؛ میرسندسی، سید محمد؛ عموعبداللهی، فاطمه (۱۳۹۵). بررسی رابطه تفکر انتقادی و ابعاد اصلی دین‌داری در بین دانشجویان کارشناسی ارشد.
۱۲. شجاعی زند، علیرضا (۱۳۹۱). کاهش نفوذ اجتماعی روحانیت در ایران.
۱۳. شریعتی، سارا؛ سراج زاده، سید حسین؛ صابری، سیروس (۱۳۸۳). بررسی رابطه میزان دین‌داری و انواع آن با مدارای اجتماعی.
۱۴. شریعتی، سارا؛ غلامرضا کاشی، شیما (۱۳۹۴). سیالیت و مناسک دینی.
۱۵. شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۷). نشست آسیب‌شناسی نهاد آموزش و پرورش و تأثیر آن بر ثبات سیاسی و اجتماعی کشور.
۱۶. طالبی، ابوتراب (۱۳۹۲). تأثیر دین‌داری بر اعتماد فرا تحلیل پژوهش‌های ده سال اخیر در ایران.
۱۷. قاضی نژاد، مریم، الاهی سادات، اکبرنیا (۱۳۹۶). دین‌داری: مدارای اجتماعی یا فاصله اجتماعی.
۱۸. قبادی، علیرضا؛ علیپور، پروین (۱۳۹۱). تحلیل کارکردی مراسم و مناسک دینی.
۱۹. قراملکی، محمد رضا (۱۳۹۴). چالش‌های دین و معنویت در تمدن مدرن.
۲۰. کلانتری بندکی، سیده زهرا؛ آذر، عادل؛ عباسی شوازی، محمد جلال (۱۳۹۶). بررسی تحولات جمعیتی ایران با استفاده از رویکرد پویایی سیستم.
۲۱. مشفق، محمود؛ محمودی، محمد جواد؛ مطیع حق شناس، نادر (۱۳۹۱). چشم انداز تحولات جمعیتی ایران: لزوم تجدید نظر در سیاست‌های جمعیتی.
۲۲. مشفق، محمود؛ میرزایی، محمد (۱۳۸۹). انتقال سنی در ایران: تحولات سنی جمعیت و سیاست - گذاری‌های اجتماعی - جمعیتی.
۲۳. مقتدایی، مرتضی (۱۳۹۷). رابطه خانواده، دین و دولت و نقش آن در شکاف نسلی ایران امروز.
۲۴. موحدیان عطار، علی (۱۳۹۷). انواع دین‌داری ویژگی‌ها، آسیب‌ها و اقتضات.
۲۵. موسوی، سیده صفا؛ کاشانی‌ها، زهرا؛ عزیزآبادی فراهانی، فاطمه (۱۳۹۸). شناسایی ابعاد دین‌داری و تأثیرگذاری آن بر پایبندی جوانان تهرانی از دو بُعد اعتقادی و تجربی.
۲۶. مهری، نادر؛ داداهیر، ابوعلی؛ عینی زیناب، حسن؛ قاضی طباطبایی، محمود (۱۳۹۳). مطالعه تحولات ساختار سنی جمعیت ایران و دلالت‌های اقتصادی - اجتماعی آن طی سال‌های ۱۴۳۰ - ۱۳۳۵ (۲۰۵۰ - ۱۹۵۵ میلادی) با تأکید بر مفهوم پنجره فرصت جمعیتی بر نیروی انسانی و اشتغال.
۲۷. نیازی، محسن؛ حسینی زاده، سید سعید؛ سخایی، ایوب؛ یعقوبی، فاطمه؛ حسینی، ماشالله (۱۳۹۶). فراتحلیل مطالعات دین‌داری و سبک زندگی در ایران (پژوهش‌های منتشر شده در سال‌های ۱۳۹۰ - ۱۳۹۵).
۲۸. نیک نشان، شقایق (۱۳۹۵). آسیب‌شناسی گفتمان تربیت دینی در نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران.
۲۹. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۳۹۴). موج سوم ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۳۰. یارمحمدیان، ناصر؛ اکبری، نعمت‌الله؛ عسگری، علی؛ موحدی نیا، ناصر (۱۳۹۳). تعیین اندازه بهینه و پایدار شهر در یک الگوی اقتصاد محلی (مطالعه موردی: کلان‌شهرهای ایران).
۳۱. یعقوبی دوست، محمود (۱۳۹۵). بررسی رابطه بین میزان دین‌داری و سبک زندگی.

32. Brookings (2019). The Islamic Republic of Iran four decades on: The 2017/18 protests amid a triple crisis/ <https://www.brookings.edu/research/the-islamic-republic-of-iran-four-decades-on-the-2017-18-protests-amid-a-triple-crisis/>

33. Carnegie endowment for international peace (2012). Politics or Culture? Iran's Main Obstacles to Democracy/ <https://carnegieendowment.org/2012/04/19/politics-or-culture-iran-s-main-obstacles-to-democracy-pub-47927>

34. CFR (2019). Iran's Internal Challenges and Domestic Politics/ <https://www.cfr.org/event/irans-internal-challenges-and-domestic-politics>

35. Hunter. Shirin (2018). Iran's Cultural Cleavages And The Need For National Compromise <https://lobelog.com/irans-cultural-cleavages-and-the-need-for-national-compromise/>

36. McGann, James G (2020). Global Go To Think Tank Index Report https://repository.upenn.edu/think_tanks/18/

37. Pew Research Center (2018). 5 facts about IRAN/ <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/01/10/5-facts-about-iran/>



گروه بررسی های راهبردی میراث
Miras Strategic Studies Unit
لجنة میراث للدراسات الاستراتيجية

www.mssinst.com | Contact@mssint.com

